

**XVI. YÜZYILA AİT TÜRKÇE BİR BELÂGAT ÇALIŞMASI:  
ŞERİF AHMED B. YÛSUF VE BELÂGAT TERCÜMESİ  
(DEĞERLENDİRME VE NEŞİR)**

Mustafa Irmak

Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Ü. İlahiyat F., Arap Dili ve Belagati

**Özet:** Osmanlılarda bilim dilinin Arapça olması, Türkçe kaleme alınan ilmi eserlerin sayıca az olması sonucunu doğurmuştur. Kazvini'nin *Telhisü'l-Miftâh*'i ekseninde şekillenen belâgat çalışmaları da bu gelenekten etkilenmiş ve Türkçe yazılan belâgat eserleri, bir elin parmaklarıyla sayılacak kadar sınırlı düzeyde kalmıştır. XVI. yüzyıl Osmanlı müelliflerinden Şerif Ahmed b. Yûsuf'a ait muhtasar bir Türkçe belâgat kitabı, bugüne kadar kütüphanelerde yazma olarak kalmış ve bilim dünyasını varlığından mahrum bırakmıştır. Yazıldığı tarih dikkate alındığında alanının ilk örneklerinden olduğu anlaşılan eserin gün yüzüne çıkarılmasını amaçlayan bu makalede, hem eser neşredilmiş hem de ilmi değeri ile ilgili tespitlere yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Belâgat, Türkçe, Şerif Ahmed b. Yûsuf, risâle

**A Turkish Eloquence Book from Sixteenth Century: Shariff  
Ahmad b. Yousef and his book (Evaluation and Publication)**

**Abstract:** That Arabic was language of science in the Ottomans led to decrease in the number scientific works written in Turkish. The studies of rhetoric which were shaped around Qazvini's *Talhis al-Miftâh* were influenced by this tradition and Turkish rhetoric books remained very few in number. A brief Turkish rhetoric book written by Shariff Ahmad b. Yousef, one of the authors of the sixteenth century, remained as manuscript in the libraries and could not be benefited by the scholarly world. By taking the date of writing of the book into consideration, it is understood that this book is among the first examples of its field. This article aims to present this book into scholarly circles by publishing it and shedding some light onto its scientific value.

**Key Words:** Arabic Rhetoric, Turkish Language, Shariff Ahmad b. Yousef, risalah

**دراسة بلاغية تركية من القرن السادس عشر: شريف أحمد بن يوسف و كتابه في البلاغة  
العربية (تقييمه و نشره)**

**المخلص:** كانت اللغة العربية هي لغة العلم في عهد العثمانيين، وقد أدى هذا إلى قلة الكتب العلمية المؤلفة باللغة التركية عددا. وقد تأثرت الدراسات البلاغية التي ألفت حول كتاب (تلخيص المفتاح) للقزويني بأسلوبه تأثرا شديدا. ونرى قلة عدد الكتب البلاغية التي ألفت باللغة التركية بحيث لا تتجاوز أصابع اليد الواحدة. ففي المكتبات كتاب مختصر مخطوط في البلاغة لشريف أحمد بن يوسف -أحد علماء القرن السادس عشر الميلادي- لم يعرف أهل هذا العلم ذلك الكتاب و حرموا منه حتى يومنا هذا. فإذا ما نظرنا إلى تاريخ تأليف الكتاب بدا لنا أنه من أوائل الكتب المؤلفة في علم البلاغة. فالمقالة هذه تهدف إلى الكشف عن هذا الكتاب و نشره وإبراز قيمته العلمية.

**الكلمات المفتاحية:** البلاغة العربية، اللغة التركية، شريف أحمد بن يوسف، الرسالة

## Giriş

Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin belâgata tahsis edilen üçüncü kısmı ile Kazvîni'nin (ö. 739/1339) bu kısmı ihtisar ederek kaleme aldığı *Telhîsü'l-Miftâh* ve bu iki kitap çerçevesinde şekillenen geniş külliyyât, Osmanlı medreselerinin temel belâgat kaynaklarını oluşturmuştur. Bu durum, Osmanlı müelliflerinin yazdığı belâgat kitaplarının da genellikle *Miftâh* ve *Telhîs* literatürü çerçevesinde oluşması sonucunu doğurmuştur. İlim dilinin Arapça olması, kitapların ağırlıklı olarak Arapça yazılmasına sebep olmuş, bununla beraber bazı Türkçe eserler de ortaya konmuştur.

Sultan III. Murad'a ithâfen muhtasar bir Arapça belâgat risâlesi telif eden XVI. yüzyıl Osmanlı müderrislerinden Şerîf Ahmed b. Yûsuf, daha sonra duyduğu ihtiyaç üzerine eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Müellifin herhangi bir isim vermediği eseri, Türkçe kaleme alınan az sayıdaki belâgat kitaplarından biri olması itibarıyla büyük önem arz etmektedir. Eserin şimdilik bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. (Fatih Blm No: 4591) Eserin tek nüsha olması, onun, günümüze kadar ilim âleminin dikkatine sunulmamasının sebeplerinden biri olarak düşünülebilir.<sup>1</sup> Görebildiğimiz kadarıyla ne müellif ne de bu iki çalışması belâgat literatüründe zikredilmektedir.

Kaynaklarda, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları devrinde Türkçe yazılmış bir belâgat kitabına rastlanmadığı belirtilmektedir. İsmail Rûsûhî Ankaravî'ye (ö. 1041/1631) ait *Miftâhu'l-belâğa ve misbâhu'l-fesâha* adlı eserin, belâgat konularını Türkçe ve derli toplu ele alan ilk kitap kabul edildiği düşünülürse,<sup>2</sup> Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un hicrî 989 yılı Safer ayında (Mart 1581) kaleme alınmış bu çalışmasının muhtasar da olsa belâgat ilmi açısından büyük önem arz ettiği açıktır. Bu makalede, söz konusu eserin hem metin neşri yapılmış hem de muhtevası ve ilmî değeri konusunda bazı tespitlere yer verilmiştir.

<sup>1</sup> Kitabın yalnızca bir nüshası mevcut ise de Arapçasının üç farklı nüshasının bulunması, eserin müellife aidiyeti konusunda şüphe bırakmamaktadır.

<sup>2</sup> Yetiş, Kazım, "Belâgat", *DİA*, V, 384.

### A. Şerîf Ahmed b. Yûsuf: Hayatı ve Eserleri<sup>3</sup>

Biyografi kaynaklarında müellifin ismine rastlanamamış ve hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Fakat eserlerinde verdiği bilgiler, onun, III. Murad (1574-1595), II. Selim (1566-1574) ve Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerini yaşamış bir Osmanlı müderrisi olduğunu akla getirmektedir. Müellif “*Risâletün fî ‘ulûmi’l-belâğâ*”nın sonunda, eserini hicrî 986 yılının Şevvâl ayında tamamladığını kaydeder. Bu esnada, Kostantiniyye’de İbrahim Kethüda medresesinde<sup>4</sup> müderristir. Şerîf Ahmed b. Yûsuf eserini yazdığında, 982/1574’te tahta çıkan III. Murad henüz 4 yıllık bir hükümdardı.<sup>5</sup> Bu itibarla müellifin II. Selim döneminde de hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

“*Risâletün fî ‘ulûmi’l-belâğâ*” adlı bu eserin II. Selim’in sadrazamlarından (Semiz) Ali Paşa’ya (ö. 28 Haziran 1565) da ithaf edilmiş olması,<sup>6</sup> eserin dikkat çeken bir başka tarafıdır. II. Selim’in yaklaşık 12 yıl kadar saltanatta kaldığı düşünülürse, müellifin Kanunî dönemine de yetişmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Netice itibarıyla Ahmed b. Yûsuf’un, Osmanlı’nın yükseliş döneminin sonu ile duraklama döneminin ilk yıllarını idrâk etmiş bir müderris olduğunu söylemek mümkündür.

Neşre hazırladığımız belâgat tercümesini yukarıda zikrettiğimiz eserden üç yıl sonra hicrî 989 yılı Safer ayı sonlarında tamamladığını belirten Şerîf Ahmed

<sup>3</sup> Müellifin Arapça eseri daha önce tarafımızdan neşredilmişti. O makalede, Ahmed b. Yûsuf’un kendisi ve eserleri hakkında tespit edebildiğimiz bilgileri aktarmıştık. Bu esnada yeni bir bilgiye rastlayamadığımız için mevcut bilgileri tekrarlamakla yetiniyoruz. Makale için bkz. İrmak, Mustafa, “Şerîf Ahmed b. Yûsuf ve “*Risâletün fî ‘ulûmi’l-belâğâ*” Adlı Eseri”, RTEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:2, sayfa: 123-163.

<sup>4</sup> Medresenin bânisinin III. Murad devri kethüdalarından kuyumcu İbrahim Bey olduğu sanılmaktadır. Süleymaniye Camii yakınında bulunan medresenin inşa tarihi ve son durumu bilinmemektedir. Pâye bakımından ise medrese, 986/1578-79’da ellili (50 akçe ücret ödenen medreseler) idi. 1007/1598-99 tarihinde de aynı durumunu muhafaza ediyordu. bk. Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İFAV Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2005, I, 486.

<sup>5</sup> Kütükoğlu, Bekir, “Murad III”, *DİA*, XXXI, 172.

<sup>6</sup> Nüshalardan ikisinin II. Selim’in sadrazamlarından (Semiz) Ali Paşa’ya ithaf edilmiş olması, müellifin, Ali Paşa’nın sadrazamlık yılları olan 1561-1565 tarihleri arasında hayatta olduğu anlamına gelmektedir.

b. Yûsuf, bu risâlede kendisini, Selanik'te bulunan Sultan Murad medresesi<sup>7</sup> müderrisi olarak tanıtmaktadır. Buradan, müellifin, çeşitli medreselerde tedris faaliyetleri yürüttüğü, biri Türkçe olmak üzere en az iki eserinin bulunduğu ve XVI. yüzyılın ikinci yarısında hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Belâgat tercümesinin rastlayabildiğimiz tek nüshası, müellife ait Arapça risâlenin devamı olarak Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4591 numarada kayıtlıdır ve 18-51. varaklar arasında yer almaktadır. Metin, kâğıda çapraz olarak yazılmıştır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Yeni bir bahse geçerken cümlenin ilk bir iki kelimesinin üzerine kırmızı çizgi konulmuş ve bazen cümlede eksik kalan kısım sayfanın kenarına not düşülerek verilmiştir. Eser kayıtlara müellif hattı olarak geçmiştir. Nitekim metin üzerinde bazı tashihlerin yapılmış olması da nüshanın müellif hattı olduğunu düşündürmektedir.

### B. Eserin Muhtevası

Müellif, bir mukaddime, üç bâb, bir hâtîme ve bir tetimmeden oluşan eseri, daha önceden telif ettiği Arapça belâgat risâlesinin<sup>8</sup> tercümesi olarak takdim etmektedir. Girişte, bu Arapça esere atıfta bulunan Ahmed b. Yûsuf, daha geniş kitlelere hitap etmek için eseri Türkçeye tercüme etme ihtiyacı hissettiğinden bahsetmektedir. Fakat motamot bir tercüme olmadığı görülen bu eserin muhtevâsını ana hatlarıyla şu şekilde özetlemek mümkündür:

**Mukaddime:** Yerli yerinde söz söylemenin önemine dair açıklamalarla kitaba başlayan müellif, daha sonra “**muhâdara**” ve “**belâgat**” kavramları arasındaki ince ayrıma işaret etmiştir. Kur’ân’ın bir belâgat mucizesi olduğu gerçeğine ve tahaddî (meydan okuma) olgusuna da kısaca değinen Ahmed b. Yûsuf, belâgat ilminin kısımları olan meânî, beyân ve bedî ilimlerini tanımlayarak mukaddimeyi bitirmiştir. Meânî ilminin belâgatın temeli olduğunu belirtmiş ve bedî ilminin tamamlayıcı bir unsur olduğuna işaret etmiştir.

<sup>7</sup> Medresenin bânisi Sultan II. Murad Han’dır. Medrese, pâye bakımından 18 Şevvâl 988/27 Kasım 1580 tarihinde Sahn pâyesinde olmak üzere ellili idi. bk. Baltacı, *a.g.e.*, II, 692.

<sup>8</sup> Ahmed b. Yûsuf tercümede bu risâleden “kitap” olarak bahsetmektedir.

**Birinci Bâb:** Burada öncelikle kelâmın haber ve inşâ olmak üzere iki türünün olduğu belirtilmiştir. Bu iki söz türüne geçmeden önce mutlak kelâmın durumlarından söz edilmiş ve kelâmın hamliyye-şartiyye oluşu, fasıl-vasıl, fasıl zamiri, îcâz-ıtnâb ve kasr gibi konular, muhtelif örnekler çerçevesinde işlenmiştir.

**İkinci Bâb:** Haber ve inşâ konularını iki fasılda inceleyen bu kısmın **birinci faslında** habere dair açıklamalara yer verilmiş, fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber kavramları tanımlanmıştır. Muhatabın konu hakkında bilgisinin olup olmaması durumuna göre haber cümlelerinin nasıl kurgulanacağı üzerinde durulmuştur. Bunun tamamlayıcı bir unsuru olarak sözün zâhiri gereğinden (muktezây-ı zâhir) farklı olarak kurgulanmasının inceliklerine işaret edilmiştir. Son kısımda ise haberin inşâ suretinde getirilmesine ve haber cümlelerinin inşâ cümlelerine atfının hikmetlerine dair söz söylenmiştir. Belâgatta inşâ olgusunun ele alındığı **ikinci fasılda** ise inşânın türleri olan emir, nehiy, istifhâm vb. unsurların mecâzî anlamları örnekler çerçevesinde ele alınmıştır.

**Üçüncü Bâb:** Kelâmı, müsnedün ileyh, müsned ve müte'allikât gibi kısımları açısından inceleyen bu bâb dört fasıldan oluşmaktadır. **Birinci fasılda**, müsnedün ileyh, müsned, isim cümlesi ve fiil cümlesinin tanımları verilmiştir. **İkinci fasılda**, müsnedün ileyhin; hazfî, zikri, marifeliği, nekrelîği, sıfat vb. tâbillerle kullanılışı, takdîmi, te'hîri ve iltifat konusu incelenmiştir. **Üçüncü fasılda** ise müsnedin isim cümlesi veya fiil cümlesi oluşu, kalb, müsnedin tahsîsi, marifeliği ve takdîm-te'hîri gibi konulara yer verilmiştir. **Dördüncü fasılda**, müte'allikât-ı fiilin durumları çerçevesinde, müsned-i fi'liyyeyi şart ile takyîd etme, tağlîb ve üslûb-i hakîm konuları ele alınmıştır.

**Hâtime:** Beyân ilmine tahsîs edilen bu kısmın girişinde delâlet kavramı açıklanarak konu üç asıl çerçevesinde değerlendirilmiştir. **Birinci asılda**, teşbîh ve kısımları, âyet, şiir ve günlük dilden örneklemelerle işlenmiştir. **İkinci asılda** mecâz konusu ve bu bağlamda hakîkat, mecâz, mecâz-ı mürsel ve bazı alâkaları, istiâre ve kısımları incelenmiştir. Bir **tenbihle**, teşbîh-i belîğ, tecrîd ve mecâz-ı aklî konularına yer verilmiştir. **Üçüncü asılda** ise kinâyeyle ilgili açıklamalar yapılmıştır.

**Tetimme:** Bu kısımda, bedî' ilminde incelenen belli başlı edebî sanatlar, Türkçe, Arapça, Farsça beyitler ve bazı âyetler çerçevesinde ele alınmıştır.

Tekâbül (mukâbele), mûraât-ı nazîr, îhâm, muhtemilü'z-zıddeyn, tecnîs, kalb, tersî', hayfa ve hüsn-i mukatta', bu kısımda incelenen belli başlı edebî sanatlardır.

### C. Eserin İlmî Değeri

Şerîf Ahmed b. Yûsuf'a ait bu eser, 989/1581 tarihinde kaleme alınmıştır. Türkçe belâgat kitapları arasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamda eserin gün yüzüne çıkarılmış olması alan açısından büyük önem arz etmektedir. Bu tarihî fonksiyonunun yanı sıra, muhtevası incelendiğinde, hem içerdiği bazı özgün görüşler hem de döneminin Türkçesi ve sosyal hayatı konusunda verdiği bazı fikirler, eserin değerini artıran diğer önemli unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Şerîf Ahmed b. Yûsuf, bu eserini, daha önceden kaleme aldığı Arapça belâgat risâlesinin tercümesi olarak tasarlamış ise de Arapça eser ve bu tercümenin muhtevası mukayese edildiğinde motamat bir tercüme olmadığı anlaşılmaktadır. Görüldüğü kadarıyla müellif, yine bu Arapça risaleyi merkez alarak müstakil bir eser ortaya koymuştur, denilebilir. Arapça eserde genel kalıpların dışına pek çıkmadığı görülen müellif, Türkçe eserinde ise kendini daha serbest bırakmış ve başka kitaplarda pek rastlanmayacak özgün bazı tavırlar sergileyebilmiştir.

Arapça risalede olduğu gibi belâgat tercümesinde de müellifin padişaha yönelik övgü dolu sözleri dikkat çekmektedir. Müellif, padişahı, bulduğu her fırsatta anmış ve ona övgüler dizmiştir. Belâgatın öneminden bahsederken Sultan'ın yüksek derecede bir belâgata sahip olduğunu ve bu nedenle herkes tarafından çok sevildiğini belirtmiş ve eser boyunca verilen örnekleri sık sık padişah ve onun tebaasına yaptığı iyilik ve ihsanlar üzerine kurmuştur. Bu anlamda eser, döneminin önemli sosyal özelliklerini yansıtmaktadır.

Kitap, yazıldığı çağın Türkçesi hakkında önemli fikirler vermektedir. Örneğin, sonradan kullanımdan düşmüş bazı kelimeleri ihtiva etmektedir. “**dahi**”

kelimesinin “**daha**” anlamında kullanılmasını<sup>9</sup>, “**ne vakit**” anlamına gelerek zaman sorusu olarak kullanılan ve sonraları edebiyat dilinde kullanımı terk edilen “**kaçan**”<sup>10</sup>, eserde sıkça kullanılan ve “**imdi**”, “**bu halde**”, “**binâenaleyh**” gibi anlamlara gelen “**pes**” kelimelerini<sup>11</sup> örnek olarak zikretmek mümkündür.

Türkçe ile Arapçanın zaman zaman mukayese edilmiş olması, eserin değerini artıran yönlerdendir. Nitekim fasıl zamiri anlatılırken, bu yapının Türkçede tam bir karşılığının bulunmadığına, ancak sözün telaffuz edilmiş biçiminden (vurgu) anlaşılabilirliğine ve bunun da yazıyla gösterilmesinin mümkün olmadığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca şart edatlarından bahsedilirken اِنْ edatının Türkçe karşılığının “eğer” olduğu belirtilmiş ve eserde bol miktarda Türkçe örneğe yer verilmiştir.

Eserin dikkat çekici yönlerinden bir diğeri, “**muhâdara**” ve “**belâgat**” kavramını dikkatli bir şekilde birbirinden ayırmasıdır. Müellife göre muhâdara, sözü yerli yerinde, mesela taziye makamında taziyeye uygun sözler söylemektir. Bu çok önemli olmakla birlikte tam anlamıyla belâgat değildir. Ona göre sözün belîğ olabilmesi için bu muhâdara şartıyla beraber, sözü, asıl anlamının dışında yeni bir anlam kazanmasını sağlayacak şekilde kurmak gerekmektedir. Müellif, bu inceliğin pek bilinmediğini, pek çok ilim adamının muhâdarayı belâgat sandığını belirtir ve bunun cahil kimselerle paylaşılmamasını tenbihler. Netice itibarıyla eser, gerek târihî fonksiyonu gerekse içerdiği bazı özgün görüşler sebebiyle belâgat alanına katkı sağlayabilecek niteliktedir.

<sup>9</sup> Şemsettin Sâmî'nin “Kelime vaktiyle bu anlamda da kullanılıyordu” demesi, kelimenin artık bu anlamda kullanılmadığını göstermektedir. Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 603.

<sup>10</sup> Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 1017.

<sup>11</sup> Şemsettin Sâmî bu kelimenin Türkmen şivesinde çok kullanıldığını fakat edebiyat dilinde kullanımının terk edildiğini belirtmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 355.

## BELÂGAT TERCÜMESİ (METİN)

Bismillâhirrahmânirrahîm. Elhâmdülillâhi'l-lezî haleka'l-insân ve 'allemehû me'âniye'l-esmâi bi-bedâ'ii'l-beyân. Ve's-şalâtu ve's-selâmu 'alâ 'abdihi'l-lezî ünzile 'aleyhi'l-Çur'ân; Muhammedini'l-lezî bu'ise nebiyyunâ min Benî Adnân. Feteħaddâ bi-aķşari suverin minhu beyne fuşahâi'l-'Arab ve bulegâ-i Kaħtân, fe'acezû 'ani'l-muķābeleti bi'l-lisân ile'l-muķābeleti bi's-sinân.<sup>12</sup> Ve 'alâ âlihî ve aşhâbihî ve't-tâbi'îne lehum bi-iķşân.

Sebeb-i te'lîf-i kitâb oldur ki Pâdişâhımız Sultân Murâd Hân<sup>13</sup> ħazretlerinüñ nâm-ı şerîflerine 'ilm-i belâgatda bir kitâb taşnîf itmiş idim. Ol kitâb 'Arab dilinde 'amme ħizmet-i ħazretine 'umûm fâidesi olmadıĝı cihetden diledim ki bu kitâbı ańdan ber-vech-i iķtişâr lisân-ı Türkî'ye tercüme idem. Tâ ki 'amme-i nâsa fâidesi 'amm ve şâmil olub Pâdişâhımız ħazretlerine duâ-i ħayra sebeb ola. Bi-'avnihi Te'âlâ bu kitâb, bir muķaddime, üç bâb ve bir ħâtıme ve bir tetimme üzerine müretteb oldu. Zîrâ bu muĥtaşarda zıkr olunan, 'ilm-i belâgatın ya kendisi veyâ muķaddemâti<sup>14</sup> veyâ şu'besi veyâ levâĥıķıdır.

Bu 'ilm-i belâgat daĝı ya kelâm-ı muţlakâ min ħayşü hüve kelâm 'arız olan hey'âtın me'ânî-i zâidesinden baĝş ider. Veyâĥüd nev'-i kelâma min ħayşü hüve nev' 'arız olan hey'âtın me'ânî-i zâidesinden baĝş ider. Veyâĥüd muţlak kelâma eczâsı cihetinden gelen hey'âtın me'ânî-i zâidesinden baĝş ider. Muķaddemât muķaddimedede; şu'be ħâtimedede; levâĥıķ tetimmmede beyân olundu. Ve muţlak kelâmın hey'âtından bâb-ı evvelde baĝş olundu. Ve envâ'-ı kelâmın hey'âtından bâb-ı şânîde baĝş olundu. Ve eczânın hey'âtından bâb-ı şâlişde baĝş olundu.

### Muķaddime

Bilĝil ki her söz ki insân söyler lâ büddür ki ol sözün mâddesi ve aşlı muĥâtabın ħâline münâsib ola. Meşelâ 'ulemâ ile bir aşl söz söyleşiyorlar ve sipâhi ile bir tavr-ı âĝarda mükâleme olunur. Ve neccâr ile ve dervişler ile ve

<sup>12</sup> Sinân: Mızrak, süngü.

<sup>13</sup> Sultan III. Murâd kastedilmektedir.

<sup>14</sup> Mukaddemât: Mantık ilminde öncüller.



etrâk ile ve şehirli ile ve bi'l-cümle her tâife ile bir aşl muhâvere olunur. Ve muhâtab ile tehni'e maqâmında olan söz ta'ziye maqâmında olan söze muhâlif olur. Ve hüzn ve gâzab maqâmına lâyıq olan sözler ferağ ve hilm maqâmına lâyıq olmaz. Şöyle ki bu maqâmların biriniñ sözünü biriniñ yerinde söyleyeler; yerinde olmaz, bârid düşer. Kelâm-ı râbiğ olmaz. Ammâ bir kişi, bu sözleri yerli yerinde söylese, beyne'n-nâs maḥbûbu'l-kulûb olur ve sözleri halk arasında mergûb olur. Muşâḥabeti her kişiye maḥlûb olur. Her tâife sözlerinden ḥaz alır. Nitekim Pâdişâhımız ḥazretleri -zâdellâhu 'umrahû- bu vechile mükâleme idûb cemî'-i tavâifin ḥâline münâsib söylerler ki ḥizmetine yüzünü süren, añlardan mütesellî olub gider. Añdandır ki beyne'n-nâs maḥbûbu'l-kulûbdur ve her tâifeye muşâḥabetleri maḥlûbdur.

İmdi, kelâmı bu vechile söylemeye "**muḥâḍara**" dirler. Ve bu vechile söyleyene "**muḥâḍır**" dirler. Sözü bu vechile söylemek belâgatın ḡayrıdır. Ammâ ekşer 'ulemâ belâgat bunu sanırlar. Bu zan yanlıştır. Zîrâ belâgat bu ma'nâyı ri'âyet idûb aşl-ı kelâmı yerine düşürdükdən sonra muḥlak kelâmdan veyâ dürlü dürlü hey'âtdan ma'nâ-i mevzû' lehden ziyâde me'ânî ḡaşd itmekdür.

Bunuñ birle ki kelâmda feşâḥat daḡi ola ki "**feşâḥat**" selâset-i lâfz, vuzûḡ-i ma'nâ ile kelâm lûgat-i aşlî üzere cârî olmakdur. Pes, kelâmın hey'âtınıñ her birinde bir nûkte vardır. Añı ḡaşd itmeḡe "**belâgat**" dirler. Ve ol kelâm ki bu nûkteler aña ḡaşd olunur aña "**kelâm-ı belîḡ**" dirler. Ol ḡaşd iden mütekellime daḡi "**belîḡ**" dirler. Meşelâ bir maqâm, maqâm-ı beşâret olur ya'nî bir kişiye: "**Bey sana 'atâ itdi**" diye muşulamalı olur; ol maqâma münâsib söz oldur ki ol kişiye bu sözü söyleyeler. Zîrâ ḡayrı söz añın eksiḡi degüldür. Belki söyleyeler de kulaḡına girmez. Meḡer bundan yek nesne muşulayalar. Vaḡtâ ki ol kişiye bu aşl-ı sözü söyleyeler; ol kişiniñ ḡâline münâsib söylenmiş olur. Muḥâḍara emri temâm olur. Añdan sonra bu maqâm-ı beşârete münâsib sözü dürlü dürlü hey'ât ile söylemiş olur. Gâḡ olur bir aḡız: "**Sultan sana 'atâ itdi**" dirler ve gâḡ olur: "**Sultân sana taḡḡık 'atâ itdi**" ve gâḡ olur: "**Vallâhi billâhi taḡḡık Sultan sana 'atâ itdi**" dirler. İmdi, bu sözün üçü daḡi muşulukdur; beşâret maqâmına münâsibdür. Lîkin her biriniñ bir yeri vardır. Añı daḡi ri'âyet etmek gerek ki kişi belîḡ ola. Zîrâ ol kişi -ki aña bu ḡayrı muşulayalar- bundan ḡâlî degüldür ki bu ḡayrı hiç taşavvur itmemiş ola, ḡâlî'z-zihn iken min ḡayşü lâ yaḡtesib muşulayalar; añın gibi kişiye: "**Sultan sana 'atâ itdi**" demek kifâyet ider. Ve tereddüd iden kişiye: "**Taḡḡık 'atâ itdi**" demek gerek ve münkir olan kişiye:

“**Vallāhi taḥkīk ‘aṭā itdi**” deyü muştulamak gerek. Tā ki ol sözler aññ ḥāline münāsib ola.

Pes, ma‘lūm oldu ki maḳām-ı beşārete münāsib dürlü dürlü aḥvāl olur imiş. Ol beşārete münāsib kelāmı dürlü dürlü söylemek iktizā ider imiş. Yalnız beşārete münāsib söylemekle emr-i belāgat temām olmaz imiş. Belki hemān emr-i muḥāḍara temām olur imiş. Emr-i belāgat şol vaqt temām olur imiş ki ol beşāret kelāmının dürlü dürlü hey’āt ile söyleyişleri ol beşāret maḳāmına ‘arız olan dürlü dürlü ḥāllere taḥbīk oluna. Ya’nī sözün hey’āti aña münāsib getirilüb aña delālet itdirile. Ol münāsib getirmek belāgatdur; aññ ile emr-i belāgat temām olur, eğer delāletde taḳīd olmaz ise.

Bu mezkūrātdan “**belāgat**” ile “**muḥāḍara**” arasında fark zāhir oldu. Bu fark kavmin ekşer-i kütübünde mezkūr olmamışdur. Ma’nāy-ı daḳīkdür. Şöyle ma‘lūm ola. Gereği gibi fehm ve zabṭ olunub zemānenin cūhhāline izḥār olunmaya. <sup>15</sup> **فَمَنْ مَنَحَ الْجُهَّالَ عِلْمًا أَضَاعَهُ** İmdi, bu beşāret maḳāmına kıyās eyleye cemr-i maḳāmātı ve aña münāsib olan sözleri ve ol maḳāmāta ‘arız olan aḥvāl ve ol aḥvāle münāsib olan hey’āt-ı kelāmı. Ve bu maḳāmātın ve aña ‘arız olan aḥvālın nihāyeti yoḳdur. Līkin maḳām-ı beşāret maḳāma münāsib bir temşil olduğu için ber-sebīl-i tefe’ül getürdük.

Añdan sonra bilgil ki bu maḳāmātı bilüb ve aña münāsib söyleyişleri duyub sözü maḳāmāta münāsib söylemek ba’zı kimsede bi’t-tab‘ olur. Aña “**belīg-i selīkī**” dirler. Aññ gibi kimseniñ bir kimseden belāgat öğrenmeğe ihtiyacı yoḳdur. Ve ba’zı kimesne olur ki bu ma’nā aña bi’t-tab‘ olmaz, sonradan öğrenmekle taḥşil ider. Pes, aññ gibi kimseye öğrenmek için belīg-i selīkī olanlar bu ‘ilmi tedvīn idüb ol maḳāmāta ‘arız olan aḥvāl ve aña münāsib söyleyişleri aññ içinde beyān itdiler. Ve ol ‘ilme “**ilm-i me’ānī**” deyü ad ko(y)dular. Belāgat ‘ilminde aşl bu ‘ilm-i me’ānīdür. Kalan ‘ilmler ki belāgata ta’alluḳu vardır, bu ‘ilmin şu‘besinden ve levāḥiḳındandır.

Ve daḫi bilgil ki maḳāmāta münāsib söylemekde insān mütefāvit-i merātib üzredür. Bu bābda ba’zı ādem ba’zından yukarda olur ve aşağı olur. Ve bu ma’nāy kemālī üzere itmek ki maḳdūr-i beşer olmaya. Nitekim Kelāmullāh’da vāḳi’ olmuşdur. Aññ için “**Ḳur’ān-ı azīm-i mu’ciz**” dirler. Ya’nī beşer mişlini

<sup>15</sup> Kim erbabı olmayana bir ilim vermeye çalışırsa onu zāyi etmiş olur.

getirmekte ‘âcizdür. Zîrâ bize tevâtür ile şâbit oldu ki Hâzret-i Resül şallallâhu ‘aleyhi vesellem Kur’ân nâzil olacak, belîğlerini cem‘ idüb eyitdi: **“Bu Kur’ân Allah kelâmı idüğüne şübheniz var ise gelin siz daği bunuñ bir kısacık süresi gibi süre getirin, görelim”** didi. Cümlesi ‘âciz olub getüremediler. Ba‘z-ı belîğ imâna geldi ba‘z-ı âhar ‘inâd itdi. Ve ol zamânda ‘Arab ortasında yedi meşhür kaşîde var idi. Cümle büleğâ ittifâk itmişler idi ki beşeriñ elinden gelen, ancak bu kaşîdelerde olan belâğatdır. **“Bundan (y)ukarısına beşer kâdir degüldür”** dirler idi. Hattâ ol kaşîdeleri Mekke kapısına asıp kemâl-i ta‘zîmlerinden añlara secde iderler idi. Añlara **“seb‘a-i mu‘allağa”** dirler idi. Kur’ân gelicek ba‘zı mu‘ânidler ol kaşîdeleri Kur’ân’a mu‘ârizdır deyü bir zaman ‘inâd idüb indir-meyüb aña ta‘zîmler eyleyüb karşına secde itdiler. Âhir bu âyet inecek ki: (وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَ يَا سَّمَاءُ أَفْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ) <sup>16</sup> وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) <sup>16</sup> dür, cemî ‘-i mu‘ânidiniñ gücü üzülüb ‘inâda tağatleri kalmadı. Bi‘z-zarûre ol kaşîdeleri indirüb añlara secde itmez oldular. Ol hînde ba‘zı mu‘ânidler daği müselmân oldu. <sup>17</sup>

Ve daği bilgil ki bu belâğata müte‘allik olan ‘ilmin aqsâmı üçdür. Biri aşıldır ikisi aña fer‘dir. Ol aşıldığıdizimiz **“‘ilm-i me‘ânî”** dür ki aşıldı belâğat bundan bilinür. Nite ki <sup>18</sup> yukarıda didik. Zîrâ bu ‘ilm bize bildürür maqâmâta ‘arız olan aḥvâli ve ol aḥvâle münâsib olan söyleyişleri ki belâğat bundan ‘ibâretdür. Ve ol fer‘iñ birine **“‘ilm-i beyân”** dirler. Bu ‘ilm bize bildürür ki kelâmın hey‘âtı bu maqâmâta ‘arız olan aḥvâle ne keyfiyyet ile delâlet ider. Ya‘nî maqâma ‘arız olan ḥâle münâsib olan hey‘âtı ‘ilm-i me‘ânî bildürür; ol hey‘âtın keyfiyyet-i delâletini ‘ilm-i beyân bildürür. Añıñ içündür ki ‘ilm-i beyân ‘ilm-i me‘ânînin şu‘besidür. Ve ol fer‘in birine daği **“‘ilm-i bedî”** dirler. Bu ‘ilm bize bildürür ki kelâmıñ belâğatını ri‘âyet itmekle kelâma ḥüsn-i zâti ḥâşıl olduktan sonra ol kelâmı nice zînetler ile müzeyyen iderler. Ve aḥdandır ki bu ‘ilme **“levâḥik-ı me‘ânî”** dirler. Zîrâ ki ḥüsn-i zînet ḥüsn-i şüret olduktan sonra yaraşur. Şöyle ki ḥüsn-i şüret yok iken bir kimseyi tezyîn itmek ḥıncır boynuna

<sup>16</sup> “Ey yeryüzü! Yut suyunu! Ey gökyüzü! Tut suyunu!” denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemî de Cûdî’ye oturdu ve ‘Zalimler topluluğu Allah’ın rahmetinden uzak olsun’ denildi.” (Hûd 11/44)

<sup>17</sup> Olmadı şeklinde okunmaya da müsait.

<sup>18</sup> “Nitekim” veya “nite ki” şeklinde kullanılabilir. Bkz. Ş. Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1454.

cevāhir asmişa döner. Kelāmın ḥod ḥüsn-i şüreti ‘ilm-i me‘āniden ma‘lūm olur. Zīrā ki ḥüsn-i şüret muḳtezāy-ı maḳāma münāsib söylemekdür. Bu ma‘nā ḥod ‘ilm-i me‘āniden bilünür.

Pes, bu taḳrīrden zāhir oldu ki ‘ilm-i bedī‘ ‘ilm-i me‘āninin tevābi‘inden imiş. Ve ‘ilm-i beyān aından bir şu‘be imiş. Pes, biz daḥi ‘ilm-i me‘ānī ‘ilm-i belāğatda aşl olduḡu için aını maḳşūd-i bi’z-zāt idüb üç bāb üzere tertīb idüb bu muḥtaşarda evvel beyān itdik. Ve ‘ilm-i beyānı ve ‘ilm-i bedī‘i ḥātimedede ve tetimmede ber-sebīl-i tebe‘iyyet ‘alā vechi’l-icmāl ve’l-iḥtişār īrād itdik. Bu muḳaddime bu arada temām oldu. Şimden<sup>19</sup> gerü ‘ilm-i me‘ānī bābına şurū‘ idelim.

### el-Bābu’l-Evvel [Mutlak Kelāmın Hey’atı]

Bu bāb mutlak kelāma kendi nefsi sebebi ile ‘arız olan hey’atı ve aına münāsib aḥvāl-i maḳāmātı bildürür ki ol hey’at ol aḥvāle delālet ide. İmdi, bilgil ki her kelām -ki aını insān söyler- aından maḳşūd ya ḥaber virmekdür veyāhud ḡayrı nesnedür. Evvelki kelāma **“iḥbār”** dirler ve **“ḥaber”** dirler. Ol birine **“inşā”** dirler. Bu iḥbārın ve inşānın ḥuşuşları ve aḥvālī bāb-ı şānīde ge-  
lür.

Şimdi, mutlak kelāmda olan hey’atı ve aına münāsib olan me‘ānī-i zāideyi bildirelüm. İmdi, bu mütekellimin mutlaḡan bir kelāmı īrādı, ḡāh olur ki ma‘nāy-ı vaż‘tsini ifāde itmekden ḡayrı bir ḡaraż-ı āḡar için olur. Meşelā muḥātab ile kūsülü degül idüğünü bildirmek yāḥūd kendinin dilinde ya lüknet ya pelteklik yok idüğünü bildirmek gibi ve ne ki buna benzer var ise.

Ve ḡāh olur ki mutlak kelāmı **“hey’at-ı iḥbāriyye”** ile söylerler. Bir ḥükm-i ḡarībū’ş-şānın vuḳū‘undan muḥātabın ḡalbine ya sürür veya ḡam veya ḡavf veya emn veyāḥūd bunlara benzer bir nesne bırakmakdan ötürü. Ve ḡāh olur ki **“hey’at-ı inşā”** ile söylerler. Mütekellim muḥātaba mülātafe ḡaşd idüb tarīḡ-i iḥbāra mecāl olmayacak bu nükte mutlak kelāmı ya iḥbārī ya inşāi getirmek nüktesidür. Ammā envā‘-ı iḥbārın ve inşānın nüktesi inşallāḡ bāb-ı şānīde ma‘lūm olur.

<sup>19</sup> Şimden: Şimdiden tabirinden muhaffettir. Şimden sonra, şimden gerü. Bkz. Ş. Sāmī, *Kāmūs-i Türkî*, s. 785.

Ve muṭlaḳ kelâmın hey'âtlarının biri daḫi kelâm gâh **“ḥamliyye”** ve gâh **“şartıyye”** olmakdur. **“Ḥamliyye”** oldur ki ḥükm añda bilfi'l temâm ola; ta'lîksiz ve tereddüdsüz. **“Pâdişâhımız 'âdildür”** demek gibi. Ve **“şartıyye”** oldur ki ḥükm añda bilfi'l temâm olmaya. Ya bir nesne bir nesneye ta'lîḳ oluna: **“Eğer Pâdişâhımız ğazâ ider ise esir bol olur”** didiğın gibi. Bunun gibiye **“şartıyye-i muttaşıla”** dirler. Veyâḫüd bir nesne ile bir nesne arasında tereddüd oluna: **“Pâdişâh bu yıl Anadolu'ya sefer ider veyâḫüd Rum iline sefer ider”** didiğın gibi. Bunun gibiye **“şartıyye-i munfaşıla”** dirler.

Vaḳtâ ki şartıyyeyi ve ḥamliyyeyi bildin ise bil imdi ki kelâm-ı şartıyyeyi getirmen 'alâ vechi't-tenşîş ve't-tencîz ḥükm itmek için ya ḥükmün şartını bildirmek içındür. Ve bunun emşâli neyim var ise. Ve şartıyyâtdan ḫuşûş-i nev'î îrâd itmek şol fevâidi maḳâm iḳtizâ itdüğü içındür ki şart ḫarflerinin ma'nâsı añı müfiddür. Ol fevâidi bilmek şart ḫarflerinin me'ânîsini bilmeye mevḳüfdir. Ve şart ḫarflerinin me'ânîsi 'ilm-i naḫvden ma'lûm olur. Eğer bunda getirsevüz iḳşâr olur. Ve kelâmı ḥamliyye getirmek kelâmıda tenşîş ve tencîz ḫaşd idüb ḫarf-i şart me'ânîsinde ḫaşd olunan fevâidi maḳâm iḳtizâ it-medüğü içındür.

Ve muṭlaḳ kelâmın hey'âtının biri daḫi, bir kelâm bir kelâmdan gâh **“faşl”** olunub gâh **“vaşl”** olunmakdur. Kelâmı vaşl itmek meşelâ vâv-ı 'aṭf ile: **“Pâdişâh fülân kişiye bir mansıb virdi ve bir kese akçe bağışladı”** demek gibi. Ve faşl itmek vâv-ı 'aṭf ile getirmeyüb iki kelâmı biri biri ardınca söylemekdür. Meşelâ vüzerâya pâdişâh: **“Ehl-i 'ilmi mertebeli mertebesince ri'âyet idin”** didikten sonra: **“Fülân ḫal'anın azığı koyulmadı”** demek gibi.

Faşl ve vaşl ma'nâsını bildikden sonra bilgil ki vaşlın şartı vardır. Her ḫaçan ki ol şart bulunmasa kelâmı biri birinden faşl iderler. Evvel ol şartı bildirelüm, añdan sonra faşldan ve vaşldan ḫaşd olunan nükteleri bildirelüm.

Bilgil ki bir kelâmı bir kelâma şol vaḳt vaşl iderler ki ol iki kelâmın ortasında **“ġâyet-i ittihâd”** olmaya ve **“ġâyet-i ihtilâf”** olmaya. Zîrâ ġâyet-i ittihâd olacak, şeyi, kendi nefesine ulaştırmak gibi olur. Bu câiz degüldür. Ve eğer ġâyet-i ihtilâf olsa, iki muḫâlifi biri biri yanına getirmek gibi olur. Bu daḫi dürüst<sup>20</sup> degüldür. Pes, vaşl beyne'l-ḫâleteyn olur; ara yerde ne ġâyet-i ittihâd

<sup>20</sup> Dürüst: Doğru, düzgün, sağlam.

ola ve ne gāyet-i ihtilāf ola ki arada min vech münāsebet olub ve min vech muḥālefet ola. Tā ki vaşl itmek dürüst ola.

Ve bu münāsebet ya **“aklı”**dür; iki kelāmın eczāsından bir cüz ikisinde bile müşterek olmak gibi. Nitekim dirsın: **“Zeyd kāimdir ve ‘Amr daḫi kāimdir.”** İşte lâfz-ı **“kāim”** müşterek oldu. Veyāḫūd dirsın: **“Zeyd kāimdir ve Zeyd kātib daḫidir.”** Bu kerre lâfz-ı **“Zeyd”** müşterek oldu. Veyāḫūd dirsın: **“Zeyd kāimdir evde ve ‘Amr kā’iddir evde.”** Bu kerre **“evde”** demek müşterek oldu. Bu eczāda iştirāk sebebi ile iki kelām ortasında olan münāsebet **“aklı”** dirler.

Veyāḫūd bu münāsebet **“vehmī”**dür; fī nefsi’l-emr münāsebet yoḫdur. Vehm añda kendiden bir münāsebet ihtirā’ ider. Meşelā bir şey bir şeyin zıddı iken -ak kara gibi- vehm añların arasında olan zıddiyyeti bir münāsebet ‘add idüb añları müştemil olan cümleleri biri birine ‘atf itmeye sebep ider. Meşelā dirsın ki: **“Zeyd akdır ve ‘Amr karadır.”**

Veyāḫūd münāsebet **“ḫayālī”**dür. Ya’nī fī nefsi’l-emr añda daḫi münāsebet yoḫdur. Līkin ittifaḫ düşüb bir ḫikmetden ötürü eşyā-i mütenāsibe ḫayālde cem’ olduḡu için aralarında münāsebet peydā olur. Nite ki Ḥaḫḫ celle ve ‘alā’niñ ḫavl-i kerīminde gelir ki: **أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ** (أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ... وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ)<sup>21</sup> Belāḡatda nāḫış olanlar, Allah Te’ālā bu kelāmları, münāsebeti yoḫ iken biri birine nīce ‘atf itdi, deyü müteḫayyir olurlar. Zīrā ki **“Fī nefsi’l-emr yer ve gök ve deve arasında münāsebet yoḫdur”** dirler. Ammā belāḡatda kāmil olanlar bilürler ki Ḳur’ān’la muḫāvere ‘Arab iledür. ‘Arab’ın ḫayālinde dāim bu üç nesne müctemi’dür. Zīrā ki ‘Arab’ın me’āşī dāim deve iledür. Bu devenin ma’īşeti sebebinden, dāim fikrleri gökden yağmurlar yağıp yerden otlar bitmekdür. Bu cihetden bu üç şüret dāim bunların ḫayāllerinde müctemi’ olur. Pes, añlara nisbet bu üç nesne ortasında münāsebet olur. Añlar ile muḫāverede bu üç şeyi müştemil olan kelāmları biri birine ‘atf itmek dürüst olur.

Ve daḫi vaşlda mümkün oldukça münāsebet ri’āyet olunmak müstaḫsen olduğundan ötürüdür ki vaşl olan kelāmları cümle-i ismiyye veyā fī’liyye olmak-

<sup>21</sup> “Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır? Göge bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiştir?... Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmişlerdir?” Ğāşīye 88/17, 18, 20. (Metinde sūrenin 19. āyeti atlanmıştır).

la biri birine muhâlif getürmezler. İllâ meğerki cümle-i ismiyye veyâ fi'liyye getürmekde bir nükte kaçd oluna. Cümle-i ismiyyeniñ ve cümle-i fi'liyyeniñ ma'naları ve nüktelemi bāb-ı şālîşde ma'lûm olur. Bu arada aññla iktifâ idüb bildirmedük. Egerçi<sup>22</sup> fi'liyyelik ve ismiyyelik dañi mutlak kelâmñ hey'âtındandır.

Vaktâ ki şart-ı cevâz-ı vaşlı bildin ise bundan ma'lûm oldu ki kaçan ki bu şart bulunmaya; faşl vâcib olur. İllâ meğerki kelâm hîlâf-ı muktezây-ı zâhir üzere çıka, münâsebet olmamayı bir hikmetten ötürü münâsebet yerine tenzîl idüb vaşl ideler. Ve hîlâf-ı muktezây-ı zâhirin tafşîli bāb-ı şânîde gelür. Ammâ vaşl şerâi'ti oldukdan sonra gâh bir nükte kaçd idüb vaşl iderler ve gâh bir nükte kaçd idüb faşl iderler. Meşelâ yukarıda bir kelâm geçse ki ol kelâma bu kelâmñ iştirâkinden fesâd gelür ola. Eğer ol kelâmdan ğayrı yukarıda iştirâki şaḥîḥ olur bir kelâm dañi geçmiş ise faşl vâcibdür. Zîrâ fesâdı mu'ayyendür. Ve eğer geçmiş ise yine faşl yeğdür. İşbu ihtiyâtdan ki nâgâh<sup>23</sup> iştirâk câiz olmaya, iştirâk kaçd olundu sanıla. Ammâ vaşl dañi dürüstdür, ol iştirâk câiz ola. Ne 'atf kaçd idüb ve mümkün oldukça aña 'atf itdiğine qarîne getirmenle. Bu aşl-ı faşla **"kat'-ı kelâm"** dirler.

Ve gâh olur ki vaşl şerâi'ti var iken faşlın sebebi, kelâm-ı sâbıkdan kopan suâlin def'ini kaçd itmek olur. Bu faşla **"isti'nâf"** dirler. Çün vaşl câiz olan yerde faşl nüktelemi bildin. Ma'lûm ola ki vaşl itmek nüktesi, bu nüktelemi bulunmamasıdır.

Ve mutlak kelâma 'arîz olan hey'âtñ biri dañi kelâmı gâhî<sup>24</sup> zamîr-i faşl ile getürüb ve gâhî zamîr-i faşlsız getürmekdür. Zamîr-i faşl ile getürmek زَيْدٌ هُوَ دِيمَكْ گیبی. Ve zamîr-i faşlsız getürmek زَيْدٌ قَائِمٌ دِيمَكْ گیبی. Kelâm-ı 'Arab'da bir cümlemin iki rüknü arasına giren هُوَ'ye **"zamîr-i faşl"** dirler. Türkî'de bu zamîr-i faşl için müstaḥîl lâfz yokdur. Belki kelâmı söyleyişde bir vechile telaffuz iderler ki añdan zamîr-i faşl ma'nası anlanır. Kelâmı ol vechile söyleyiş taḥrîr ile beyâna ḳâbil degüldür. Belki söyler iken göstermekle olur.

<sup>22</sup> Egerçi: (Yâhud gerçi) Her ne kadar.....olsa da; vâkı'an.....ise de. Bkz. Ş. Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, s. 146.

<sup>23</sup> Nâgâh: Vakitsiz, münâsib vakitte olmayan, ansızın. Bkz. Ş. Sâmi, *a.g.e.*, s. 1450.

<sup>24</sup> Gâhî (ya da gehî): Ara sıra, bazen.

Ve bilcümle zamîr-i faşlı getirmek, haberi mübtedāya taḥşîş kaçd itmekden olur. Ve zamîr-i faşlı terk itmek, terk-i kaçd-ı taḥşîşden olur.

Ve muṭlaḳ kelāma ‘arız olan hey’atıñ biri daḫi mütekellim kelāmını gāh uzatıp ve gāh muḫtaşar söylemekdür. Evvelkiye **“itnāb”** dirler. Ol birine **“icāz”** dirler. Şunun gibi yerde ki muḫātabıñ inbisātı olub söz dinlemekten ḫazzı ola; bir sözü bin söz iderler. Ve şunun gibi yerde ki muḫātabda inḫıbāz ola, işğadan ḫazzı olmaya; bin sözü bir söz iderler tā ki muḫātaba imlāl olmaya. Ammā şol şart ile ki bu bir söz ol bin sözün fāidesini vire. Kelāmda bu vechile belāgatı bilmeyen, ekābir muşāḫabetine lāyık olmaz. Añlar ile muşāḫabet idene bundan gerekli belāgat olmaz.

Ve mutlaḳ kelāma ‘arız olan hey’atıñ biri daḫi kelāmı kaçr üzere getürüb ve kaçrsız getürmekdür. **“Kaşr”**, müsnedi müsnedün ileyhe veya müsnedün ileyhi müsne de taḥşîş itmekdür. Müsnedin ve müsnedün ileyhın ma’nası bāb-ı şālîşde ma’lüm olur. Müsnedi müsnedün ileyhe taḥşîş itmek: **“Şā’ir degüldür illā Zeyd’dür”** demek gibidür. Ve müsnedün ileyhi müsne de taḥşîş itmek: **“Zeyd degüldür illā şā’irdür”** demek gibidür.

Bu kaçr daḫi ya **“iddi’ār”** olur, añdan mübālaḡa kaçd olunur. Geçen mişāller gibi. Zırā ma’lümdür ki ‘ālemdē Zeyd’den ḡayrı şā’ir vardır. Ve Zeyd’in şā’irlikden ḡayrı ḫālî vardır. Līkin sen Zeyd’den ḡayrı şā’iri şā’irinde komayub şī’ri Zeyd’e kaçr idersin, mişāl-i evvelde. Ve Zeyd’iñ kalan ḫālîni ḫāl yerine komayub Zeyd’i ancak şī’re kasr idersin, mişāl-i şānīde. Veyāḫud **“ḫaḳīḳi”** dūr. Bu kaçr-ı ḫaḳīḳi senin didiḡin gibidür ki: **“Vācibu’l-vücūd degüldür illā Allah-dur.”**

Ve añdan sonra ma’lüm ola ki bu kaçr üç dürlüdür. Birine **“kaçr-ı ḳalb”** dirler. Meşelā bir kişi i’tiḳād itse ki sana gelen ‘Amr’dur ammā fi’l-vāḳi’ gelen Zeyd idi, ‘Amr degül idi. Sen aña: **“Gelmedi bana illā Zeyd”** dırsin. Ve birine **“kaçr-ı efrād”**<sup>25</sup> dirler gerü bu mişāl gibi şol muḫātaba nisbet ki Zeyd’in daḫi ‘Amr’ın daḫi gelmesini i’tiḳād itmişdür. Ve birine **“kaçr-ı ta’yīn”** dirler gerü bu mişāl gibi şol muḫātaba nisbet ki sana bir kimseniñ geldiḡini bilir ammā bilmez ki Zeyd midir ‘Amr mıdır, ta’yīninde mütereddiddür. Bu üç dürlü kaçrın

<sup>25</sup> Nüşada bu kelime “efrād” olarak harekelenmiştir. Fakat belāgat kaynaklarında yaygın olarak “ifrād” şeklinde geçtiḡi bilinmektedir.



her birini kelâmda getirmekten ğaraż, muĥâtabıñ ĥatâsını def idüb şavâbını taķrîr itmekdür. Zîrâ üçünde daĥi gelmek var idüğünü bilür, bu şavâbdur bunu taķrîr idersün. Ve gelen kim idüğünü bilmez қаşr-ı ta'yinde veyâhud gelen ğayrı kişiyi sanır қаşr-ı қalbde veyâhud geleniñ yanınca bir gelmeyi bile katar қаşr-ı efrâdda. Pes, bunlar ĥatâdur, bunları redd idüb gelen kim idüğünü bildürürsün.

Ve қаşrıñ bir таріki daĥi “**atf**”dur. Nitekim dîrsin: “**Zeyd şâ'irdir müneccim degül.**” Veyâhud ĥarf-i “**bel**” ile. Nitekim dîrsin: “**Zeyd şâir degüldür bel ki müneccimdür.**” Ve bir таріki daĥi ĥarf-i “**illâ**” ile nefy ve istisnâdır. Meşelâ dîrsin ki: “**Zeyd degüldür illâ şâ'irdür.**” Ve bir таріki daĥi taķdîmdür. İnşâallâhu Te'âlâ bâb-ı şâlişde gelür. Ve bu қаşr, müsned ve müsnedün ileyhde olduĝu gibi kelâmıñ cemî'-i eczâsında ve müte'allikâtında daĥi olur. Bu bâb-ı қаşrıñ tefâşîl-i ahvâli muṭavvelâtda mübeyyendür. Añdan ṭaleb oluna.

Vaķtâ ki kelâmı қаşr üzere getirmeniñ nüktesini bildin ise ma'lûm oldu ki қаşrsız gelmeniñ nüktesi, bu қаşr nüktesi bulunmamakdur. Ve daĥi ma'lûm ola ki ol bâb-ı evvelden bu araya gelince söylenen nükteler, kelâmıñ muķtezây-ı zâhir üzere çıkarıcakdur. Ammâ kelâm ĥilâf-ı muķtezây-ı zâhir üzere olsa vâķi'de olan ĥâl -ki maķâmda zâhirdür- i'tibâr olmayub ĥilâfi i'tibâr olunsa bir nükteden ötürü ol vaķt bu hey'et-i mezkûre de bu ĥâle mün'akis olur. Meşelâ iĥbâr gelecek yerde inşâ gelür ve inşâ gelecek yerde iĥbâr gelür ve şartıyye gelecek yerde ĥamliyye gelür ve bi'l-'aks. Ve faşl olacak yerde vaşl olur ve bi'l-'aks. Ve kıs 'alâ hâzâ sâir ahvâli'l-maķâmât ve'l-hey'ât.

#### el-Bâbü's-şâni: [Kelâm-ı İĥbârî ve İnşârî]

Bu bâb ĥuşûş-i kelâm-ı iĥbârıyyeye ve ĥuşûş-i kelâm-ı inşâıyyeye 'arız olan hey'âtı ve añdan қаşd olunan me'ânî-i zâideyi bildürür. Bu bâb iki faşl üzredür:

#### el-Faşlu'l-Evvel: [Kelâm-ı İĥbârî]

Bu faşl kelâm-ı iĥbârî ĥâlini bildürür. Bilgil ki iĥbârdan ğaraż ya bir bilmeze bu ĥaber virdiĝin kelâmıñ ma'nâsını bildirmekdür. Nite ki bir bilmeze dîrsin: “**Fülân kişiyе Pâdişâh fülân manşıbı virmiş.**” Bu meķüle ğaraża “**faide-i ĥaber**” dîrler. Veyâhud iĥbârdan ğaraż, mütekellim kendi bir ĥaberi bildüğünü muĥâtaba bildirmekdür. Meşelâ bir kişiyе Pâdişâh beş bin akçe verse, ol akçe-

yi ol kişi kabz eylese, bir kişi ol kişiye ider: **“Pādişāh sana beş bin akçe virmiş.”** Bundan ğaraż ol kişi muhātaba kendi bildüğünü bildürmekdür. Bu mekūle ğaraża **“lāzım-ı fāide-i haber”** dirler.

İmdi, kelām-ı ihbārī -ki bu iki vechden biri üzre irād olunur- eğer muhātab hāli’z-zihn ise bu haberi ya mütেকellimiñ bu habere ‘ilmi olduğunu hiç taşavvur itmemiş ise mütেকellim ol kelām-ı haberīyi ilkā itmekde bir ağız söylemek yeter. Kelāmı te’kīd ile söylemek hācet degül. Eğer mütেকellim bu haberi aña muhātabıñ ‘ilmini taşavvur idüb şıdķında-kizbinde mütereddid ise aña bir miķdār te’kīd ile söylemek gerekdür. Ve eğer muhātab bu haberi veya ‘ilm-i mütেকellimi işidüb inkār itdi ise aña muhkem te’kīd ile söylemek gerekdür. Meşelā **“Vallāhi ve billāhi elbette fülān fülāndır”** demek gerekdür.

Ve dağı muhātabın bu üç hāli vāķi’de olsa ve kelāmı, ol vāķi’de olan hāle muṭābıķ irād eylese, bu irāda **“ihrācü’ş-şey ‘alā muķtezā ez-zāhir”** dirler. Ya’nī kelāmı, zāhir-i hāl muķtezāsınca getürmek demek olur. Ammā dem olur ki bir muhātab bir haberi bilür iken bildüğü üzre ‘amel itmediği eelden bilmez yerine korlar veya mütereddid veya münkir yerine korlar. Kelāmı, hāli’z-zihne ya mütereddide veyā münkire söyler gibi söylerler. Meşelā bir kişi olduğu manşıbdā ğāyet zulm ider olsa, aña iderler ki: **“Bu manşıbın ‘azli vardur”** hāli’z-zihn yerine koyub veya **“...taḥķıķ ‘azli vardur”** mütereddid yerine koyub veyā **“...vallāhi ve billāhi elbette vardur”** münkir yerine koyub ve bi’l-cümle bir kişi muṭlaķ bilmez yerine konur; añdan ‘azl hālını bilmezler ‘ameli geldiği için ki ol zulmdür. Zīrā ‘azli bilenden zulm ba’iddir. Huşuşan ki bir kere görmüş ola.

Ve ğāh olur ki haber kendi nefsinde şübhe itmeli olmayub inkār muhātabıñ kuşūrundan geldiğinden ötürü münkiriñ inkārına i’tibār itmeyüb ya mütereddid veyā hāli’z-zihn yerinde korlar. Ve ol muhātab münkir iken mütereddide ve hāli’z-zihne söyler gibi söylerler. Nitekim Haķķ Te’ālā Qur’an’ıñ haķķıyyetine münkir olan müşrikleri ğayr-ı münkir yerinde koyub: <sup>26</sup> (ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيْهِ) didi. Ya’nī **“Bu kitāb ol Kitābullāh’dur ki enbiyāya iner; bunda şekk yoķdur”** dir. Hāl bu hāl ki cümle keferē şekk iderler idi. Ya’nī bu kitāb şānında şekk itmeli degüldür. Zīrā delāil-i haķķıyyet bilensincdür. Eđer keferē şekk ider ise

<sup>26</sup> Bakara 2/2.

kuşür-i re'yinden ve nokşân-ı 'aqlındandır. Añların inkârına nâ-i'tibâr diyüb gayr-ı münkir yerine ko(y)du.

Ve gâh olur ki mütereddidi hâli'z-zihni yerine korlar. Bi-'aynihî bu hikmetden ötürü hâli'z-zihne söyler gibi söylerler. Ve gâh olur ki 'alâmet-i inkâr zâhir olduğu için hâli'z-zihni veyâhud mütereddidi münkir yerinde korlar, münkire söyler gibi söylerler. Ve gâh olur ki hâli'z-zihni mütereddid yerinde korlar, aından 'alâmet-i tereddüd zâhir olduğu için ve aña mütereddide söyler gibi söylerler.

Bu dokuz şüretin cümlesine **"ihrâcu'l-kelâm lâ 'alâ muktezâ ez-zâhir"** dirler. Ya'nî kelâmı zâhir-i hâl muktezâsınıñ hilâfı üzere çıkarmak demek olur. Ve bu dokuz şüretde muhâtabıñ vâkı'de olan hâlini bir hikmetden ötürü yok yerinde koyub bir hâl dahî i'tibâr iderler ve kelâmı aña göre söylerler. Ve muhâtabların bu i'tibâr olunan hâllerine kelâm delâlet itmeğe **"delâlet bi'l-kinâye"** dirler. Kinâye ne idüğü hâtimede gelür.

Ve gâh olur ki kelâmı te'kîd ile söylerler; kelâmıñ ilķâsına ziyâde neşât olduğu için veyâ bunun emsâli nükteler için. Bu te'kîdden garaż redd-i tereddüd veyâ redd-i inkâr olmaz. Belki bu aşl-ı te'kîd kelâm-ı ihbârîye ve kelâm-ı inşâiye 'âmmdür ve mutlak kelâmıñ aḥvâлиндendir. Bâb-ı evvelde zıkr olunmak gerek idi. Lîkin münâsib ri'âyet idüb bunda zıkr itdik.

Ve gâh olur ki ihbârî inşâ şüretinde getirirler. Nite ki bir kimseye taḥrî' itmek için: **"İlden utanmadıktan sonra ne işler isen işle"** dirsın. Bundan garaż: **"Her ne işler isen işle"** diye emr itmek degüldir ki ḥaḳıḳaten inşâ ola. Belki: **"Yaramaz işler işlersün"** deyü haber virmekdür. Emr şüretinde geldi, muhâtaba taḥrî' için. Keennehü dir ki: **"Olmayacak işleri sana emr itmelidir. Zîrâ sen añın gibi işleri işlemekten kaçmazsın, emr olunmuş gibi işlersün."**

Ve gâh olur ki ihbârî inşâyâ 'atf iderler ya'nî vaşl iderler; ortalarında kemâl-i mübâyenet var iken ma'nâ cihetinden bir daḳıḳ münâsebet bulub ol münâsebetin ri'âyetini, bir nükteden ötürü, maḳâm iḳtizâ itdiği için. Bunuñ mişâli budur ki pâdişâh vüzerâsına ider: **"Fülân kişiyi asın!"** İşte bu inşâdır. Düz buna vaşl idüb ider ki: **"Ve her kişi ki benim emrime mutî'dür, benden iḥsân görür."** Keennehü bunu vaşl itmekle bu iki kelâmıñ arasında bir münâsebet-i ma'neviyye var idüğüne işâret ider ki maḳâm añıñ ri'âyetini iḳtizâ ider bir nükteden ötürü. Ol nükte budur ki Pâdişâh-ı dîn-i penâh bildürmek ister ki ol

kişinin asılması ‘işyânından ötürüdür ve mutî‘lere bundan istimâlet vardır. Bu nükte vaşl ile hâşıl olur. Eğer faşl eyleseler kelâm munkatı‘ olur. Yukarıdaki kelâma münâsebet fehm olunub bu nükteye varılmaz. Bu daķıķa ehl-i zevķe mahfî degüldür. Vallâhu a‘lem.

### el-Faşlu’s-Sânî: [Kelâm-ı İnşâî]

Bu faşl kelâm-ı inşâînin aḥvâlini bildürür. Yukarıda bildin ki kelâm-ı inşâî oldur ki añdan ḥaber kaçd olunmaya. Bu, ḥaber kaçd olunmayan kelâm, altı vech üzredür. Ya añdan, sormak ğaraż olur, aña **“istifhâm”** dirler. **“Zeyd kâim midir?”** demek gibi. Ya bir kimseyi çağırmağdur, aña nidâ dirler. **“Yâ fülân!”** demek gibi. Ya bir olmaz nesneye ümîd tutmağdur, aña **“temenni”** dirler. **“Ne olaydı yigitlik geri geleydi!”** demek gibi. Ya bir olur nesneye ümîd tutmağdur, aña **“terecci”** dirler. **“Ne olaydı Sultân bana bin dinâr vireydi”** demek gibi. Ya bir kişiye **“Şöyle eyle”** diye buyurmağdur, buna **“emr”** dirler. Veyâ **“Şöyle eyleme”** deyü buyurmağdur, buna **“nehy”** dirler. Kelâm-ı inşâî daḥî<sup>27</sup> çokdur. Ammâ cümlesi bu altıdan mütevelliddür. Ol sebebden añlar envâ‘-ı aşliyyeden sayılmaz. Çünkü envâ‘ı ile kelâm-ı inşâî ma‘nâsı bilindi.

Pes, kelâm-ı inşâînin ḥuşûşiyetine ‘arız olan hey‘âtı ve aña münâsib olan aḥvâl-i maķâmâtı bildürelüm. Ğâḥ olur ki ḥilâfî ma‘lûm iken bir nesneyi muḥâtaba sorarlar, bir kuru ‘arz itmek için. Nite ki bir kişi bir mühim işe gider iken kapın önüne uğrasa: **“Uyanmaz mısın?”** dirsın. Uyanmayacağı ḥod ma‘lûmdur. Ğaraż bundan bir kuru ‘arzdur, uyanmasına şevķ göstermek için. Veyâḥud ḥilâfî ma‘lûm olan muḥâtaba tecâhül idüb sorarlar, ta‘yîb için. Keennehü buna işâret iderler ki bu iş âdem işlemeli iş degüldür. Nite ki babasına bir kişinin sövdüğünü bilür iken: **“Babana söver misin?”** dirsın. Veyâḥud taķrî‘ için. Nitekim dirsın: **“Babana sövdün mü?”** Veyâḥud tehdîd için. Nite ki: **“Hele fülân! Fülân vaķt bana sövdün mü?”** Veyâḥud taḥvîf için. Nite ki dirsın: **“Fülân kişiye bu iş için karşımda ne itdiğimi gördün mü?”** Ol kişiye itdiğini muḥâtabıñ karşımda itmiş iken sen añıñ gördüğünü bilür iken gerü **“Gördün mü?”** deyü sorarsın. Ğaraż bundan kemâl-i taḥvîfdür. Keennehü dir ki: **“Eğer ol işi idene ne ‘uķûbet olduğunu bileydin, bu işi itmez idin.”** Bundan kemâl-i

<sup>27</sup> Daḥî kelimesi burada “daha” anlamındadır. Kelime vaktiyle bu anlamda da kullanılıyordu. Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 603.

taḥvîf hâşıl olduğu ehl-i zevke maḥfî degüldür. Ve daḥi bir kişiniñ gitmediğini göre durur iken: **“Gitmedin mi?”** dirsin. Bundan ğaraż ol kişiniñ geç gittiğini iş‘âr idüb añı gitmeye kandırmakdur. Veyâhud: **“Geldin mi?”** dirsin. Añıñ tîz geldiğini iş‘âr için ya gelmesine feraḥ izhârı için. Ve daḥi bir kişi övünse aña dirsin ki: **“Seni bilmez miyim?”** Bundan ğaraż ḥaḳîḳat-i istifhâm degüldür, iş‘âr-ı inkârdur.

Ve daḥi nidâ itmeyecek maḳâmda nidâ idersin. Nite ki bir kimseye sana bir zâlimden şikâyete gele durur iken: **“Yâ mazlûm!”** diye nidâ idersin. Bunda ḥaḳîḳaten nidâ rast gelmez. Zîrâ ki nidâ, sana bir kimseyi müteveccih kılmak içindir. Bu mazlûm ḥod sana müteveccih olub geliyor. Bundan ğaraż mazlûmu şikâyete kandırmakdur. Aña zulm idenden ḥaḳḳını alıvermeyi izhâr itmekdür.

Ve gâh olur temennî istifhâm şüretinde gelür. Nite ki asılmak ḥininde asılacak kişi dir ki: **“Hiç bana şefî‘ yok mudur?”** Bundan ğaraż ḥaḳîḳaten şefî‘ sormak degüldür. Belki şefî‘ temennî itmekdür. Zîrâ şefî‘ yok idüğü kendi de bilür. Lîkin şüret-i istifhâmda getirür, şefî‘ ğâyet-i maḥlûbu olduğunu izhâr itmek için. Keennehü ğâyet-i maḥlûbu olduğundan şefî‘ yok idüğünü bildikten sonra ğaflet idüb şefî‘ sorar. Ve gâh olur ki tereccî şüret-i temennîde gelür, ol tereccî olunan emri istib‘âd için. Nite ki dirsin: **“Ya‘nî ne ola idi Zeyd bana bir felûrî<sup>28</sup> vire idi.”** Bu sözü şol vaḳt dirler ki Zeyd ğâyet ḥaşîs ola. Añdan bir felûrî virmek muḥâl gibi ola. Ve gâh olur ki emr, şüret-i temennîde gelür. Emr ile maḥlûb muḥâl menzilesinde idüğüne işâret için. Nite ki yoldaşına dirsin ki: **“Ya‘nî ne olaydı sen bana ḥaber vireydin.”** Bundan ğaraż ḥaḳîḳat-i temennî degüldür. Belki muḥâtabdan ḥaber taleb itmekdür. Lîkin añdan ḥaber virmek ba‘îd olduğundan ötürü böyle ta‘bîr idersün. Zîrâ müsteb‘adi taleb itmek muḥâli taleb itmeğe benzer.

Ve gâh olur ki emr ve nehy tehdîd maḳâmında isti‘mâl olunur. Nite ki dirsin bir kimseye: **“Sen buna sevin!”** veyâḥud dirsin: **“Sen benim sözüümü tutma!”** Bunlardan ğaraż emr ve nehy degüldür. Belki tehdîddür. Nite ki ehl-i idrâke maḥfî degüldür. Ve bi‘l-cümle terâkîb-i inşâiyyeden me‘ânî-i vaż‘iyyesinden zâid çok ma‘nâlar ḳasd olunur. Ehl-i idrâk olana bu mezkûr olan kifâyet ider. Bâḳîsini buna ḳıyâs ile bilür. Vallâhu a‘lem.

<sup>28</sup> Felûrî: Altın sikke lira. Bkz. Şemseddin Samî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1005.

### el-Bābü's-Sāliḥ: [Mutlak Kelāmın Eczāsı Cihetinden Hey'atı]

Bu bāb muṭlaḥ kelāmın eczāsı cihetinden 'arız hey'atı bildürür ve bu bāb dört faşl üzredür:

#### el-Faşlu'l-Evvel [Kelāmın Eczāsı]

Bu faşl icmālen kelāmın eczāsını beyān ider. Zīrā evvel eczāyı bilmek gerek ki aından sonra eczā cihetinden 'arız olan hey'atı ve ol hey'ata münāsib aḥvāl-i maḳāmātı bildirevüz. İmdi, kelām ḥāşıl olmaz illā bir ma'nā-i ḥadeş delālet iden nesneyi bir zāta yanaşdurmakla olur. Nite ki dirsın: **“Zeyd ḍāribdür.”** Ol cüz'le aına bir ḥadeşi yanaşdurursun, Zeyd gibi meşelā. Aına **“müsnedün ileyh”** dirler. Ve ol cüz' ki yanaşur, ḍārib gibi meşelā, **“müsned”** dirler. Ve buna yanaşan gāh olur ki ism olur. Ya'nī ol ma'nāsında olan ḥadeşin bir mu'ayyen zamanda olmasına delālet itmez. **“Ḍārib”** gibi ki ma'nası **“urucu”** dimekdür. Ol ḍarb hangi zamānda idüğüne delālet eylemez.

Ve gāh olur ki müsned cümle olur. Böyle olan kelāma **“cümle-i ismiyye”** dirler. Ve gāh olur ki fi'l olur. **“Fi'l”** deyü ol lāfza dirler ki ḥadeşin üç zamandan birinde olmasına delālet eyleye. Üç zamānıñ birine **“māzī”** dirler ve birine **“ḥāl”** dirler ve birine **“müstakbel”** dirler. Nite ki dirsın: **“urdu”** geçmiş zamānda veyāḥūd **“urur”** şimdiki ḥālde veyā gelecek zamānda. Ol fi'l ki geçmiş zamānda delālet ider, aına **“māzī”** dirler. Ol fi'l ki ḥāzıra veyā geleceğe delālet ider, aına **“muzāri”** dirler. Ve müsnedi böyle olan kelāma **“cümle-i fi'liyye”** dirler.

Ve kelāmın bāḳī eczāsı ya müsnedün ileyhe müte'allıkdür veyāḥūd müsne de müte'allıkdür. Müsnedün ileyhe ve müsne de **“rükn-i kelām”** dirler. Bāḳī eczāya **“müte'allıḳāt-ı kelām”** dirler. Kelāmın eczāsını beyān itmekde bu miḳdār yeter. Bāḳī tefāşili taleb iden 'ilm-i naḥvden bilsün.

#### el-Faşlu's-Sānī: [Müsnedün İleyhin Hey'atı]

Bu faşl müsnedün ileyhden gelen hey'atı ve aınñ delālet itdüğü me'ānī-i zāideyi bildürür:

Gāh olur ki müsnedün ileyh ḥazf olunur, aına delālet ider ḳarīne olub maḳāmda darlık olduğundan ötürü; şayyādın **“Geyik!”** didiği gibi. Ya'nī **“İşte**

**geyik!**” demek ister. **“İşte”** demek müsnedün ileyhdür. Añı ħazf itdi, maķāmda darlık olub **“İşte”** dimeĝe mecāl olmadıĝı için. Veyāhūd hilāl gözeden **“Hilāl!”** didiĝi gibi. Ol daĝı **“İşte hilāl”** dimekdür. Maķām darlıĝından **“İşte”** demeyi ħazf itdi. Ve gāh olur ki ħarīneden müsnedün ileyh anlanır, zāhiren getirmek ‘abeşdür deyü ħazf iderler. Nite ki sana bir kiři: **“İşbu duran kimdür?”** dise sen aña: **“Zeyd’dür”** dirsın. Ya’nī: **“Bu Zeyd’dür”** dimekdür. **“Bu”** demek müsnedün ileyhdür, ħazf itdin, ‘abeşdür deyü getürmedin. Ve gāh olur ki müsnedün ileyhın adını anmakdan istikrāh veyā ħayā idüb ħazf iderler. Nite ki Hz. ‘Aişe rađiyallāhu anhā: <sup>29</sup> مَا رَأَى مِنِّي وَمَا رَأَيْتُ مِنْهُ didi. Ya’nī **“Ĥazret-i Muhammed şallallāhu ‘aleyhi ve sellem benden görmedi ve ben ańdan görmedim”** dimekdür. Ammā görülmeyen ne nesnedir bildürmedi, ħazf itdi, istiĥyādan ötürü. Ma’lūmdur ki ben ańñ ‘avret-i ĝalīzasını görmedim ve ol benim ‘avret-i ĝalīzamı görmedi, dimekdür. Ve gāh olur ki müsnedün ileyhi ħazf ider, ĝorelim sāmi‘ karīne ile düşünür mü, deyü. Ve gāh olur ki müsnedün ileyhi ħazf iderler, adını anmazlar, sonra: **“Murādımız sen degül idin”** dimeĝe kolay olsun deyü. Ve buna benzer ne ki var ise.

Ve ammā müsnedün ileyhi getürmek gāh aşāletinden ötürü ve gāh karīne ħafī olub nāĝāh düşünölmeye deyü olur. Ve sāmi‘: **“Müsnedün ileyh kim idüĝünü bilmedim idi”** deyü sonra inkār itmesün deyü olur. Veyā müsnedün ileyhın zıkrından ya lezzet veyā temennī ve teberrük ħāşıl olduĝu için olur. Veyāhūd sāmi‘in ĝüdenliĝine işāret olur. Ya’nī ħarāinden nesne doymaz, elbette taşrīĥ ister. Ve bunlara benzer ne var ise.

Ammā müsnedün ileyhi mu‘ayyen getürmek, fāide temāmca olsun deyü olur. Zırā muĥlaķan **“Bir kiři öldü”** dimekden: **“Fülān kiři öldü”** dimenin fāidesi artukdur. Müsnedün ileyh-i mu‘ayyene **“ma’rife”** dirler. Ve bu ma’rifeniñ envā‘ı vardur. Her nev‘ini kelāmda müsnedün ileyh kılmaĝa bir nükte ħaşd olunur. Ol envā‘-ı ma’rifeyi ‘ilm-i naĥvden bilmeyince, ańdan ħaşd olunan nükteleri beyān itmek olmaz. Pes, bu muĥtaşar ańı tafşīl itmeyi ĝötürmez.

Ammā cümle ma’rifelerden biri ism-i ‘alemdir. Ya’nī kiřiye konulan addur. İmdi, müsnedün ileyhi ‘alem getürmek, aña maĥşuş olan ism ile zihn-i sāmi‘de ibtidāen ħāzır itmek içündür veyā ta‘zīm içündür veyāhūd istilzāz içündür veyā

<sup>29</sup> İbn Māce, Tahāret, 1/217; Hadis No: 662.

teberrük içündür veyā tefe'ül içündür veyā teṭayyur içündür veyā kifāyet içündür veyā meserret içündür veyā mesā'et içündür veyā sāmi'e tescīl içündür veyā ḡabāvete nisbet içündür. Ya'nī adı ile söylemeyince anlamaz.

Ve biri daḡi muzāfdur. **“Muzāf”** deyü şol lāfza dirler ki aññ ma'nāsı bir şe-ye nisbet oluna, fülānın dimekle. Nite ki dirsın: **“Zeyd'in kulu”** ve **“Amr'ın cāriyesi”**. Bu iki mişalde **“kul”** ve **“cāriye”** lāfzına muzāf dirler. Zīrā ki ma'nāsı Zeyd'e ve 'Amr'a nisbet olundu. Pes, imdi, bir kimsenin adı Bekr iken adı ile getirüb müsnedün ileyh itmezsin. Belki bir kimseye nisbet idüb muzāf idersin. Ya bundan ötürü ki adını bilmezsin ve bu muzāf kılmakdan ḡayrı bir muṭşar tarīk ile de ta'yīn idemezsin, maḡāmda ta'yīn maḡşūd iken. Pes, muzāf kılub ta'yīn idersin ki: **“Zeyd'in kulu seferden geldi”** dirsın. Veyāḡud adını bilirsün veyāḡud ḡayrı tarīk ile ta'yīn idersin. Ammā gerü muzāf kılarısn. Aññ için ki bu muzāf kılmakla bir maḡşūd daḡi ḡāşıl olur. İḡtişār vechi üzere ol maḡşūd, tafşīlden müstaḡnī olmaḡdur. Aḡşar-ı tarīk ile ol tafşīl daḡi ya müte'azzir olur, mümkün olmaz. Meşelā: **“Şimdi Benī Ādem bi-ḡam olmaz”** demek gibi. Zīrā cemī'-i efrād-ı Benī Ādem'i saymak muḡāldür. Pes, muzāf getürmekle ol mümkün olmayan tafşīlden kurtuldun. Veyā müte'assir olur, nīce zaḡmetleriyle ḡāşıl olur. Meşelā: **“Beyin kulları sefere gitdiler”** didiḡin gibi. Zīrā beyin kullarını egerçi saymak mümkündür līkin zaḡmet ile ḡāşıl olur. Muzāf getürmekle ol zaḡmetlerden kurtuldun. Veyāḡud tafşīl, imlāl eder. Ya vaḡt dar olur yāḡud esmāyı tafşīl ider isen içinde teṭayyur idecek ya kerāhet idecek ya şaḡīl ism bulunur. Veyāḡud ol adları sayılanların ba'zının **“Beni saymada te'ḡir itdin”** deyü ḡātır melül olur. Veyāḡud nisbet olunan fi'l ḡabīḡ olur, ism-i şarīḡa isnād itmekden kaçarsın. Ve ḡāḡ olur ki muzāf itmek nev'-i ta'zīmden ötürü olur. Ya muzāfa veyā muzāfun ileyhe veyā bir ḡayrıya muzāf ta'zīm ḡaşd olunan: **“Şol gelen bey kuludur”** demek gibi. Adı Ahmed iken Ahmed dimezsin; beye izāfet ile ta'zīm idersin. Ve muzāfun ileyhe ta'zīm ḡaşd olunan: **“Kulum geldi”** demek gibi. Ve muzāf ile muzāfun ileyhin ḡayrıya ta'zīm ḡaşd olunan: **“Pādişāḡ kuludur bana gelen”** didiḡin gibi. Veyā taḡḡīr için olur, gerü bu üç vechile. Veyāḡud ḡönle bir iyilik yāḡud yaramazlık yāḡud ferāḡ yāḡud ḡam bırakmak için olur. Ve ḡāḡ maḡabbete ve ḡāḡ 'adāvete ve ḡāḡ teraḡḡuma kandırmak için olur. Ve ḡāḡ teberrük ve istilzāz için olur. Ve ḡāḡ istihzā için olur. Ve daḡi buna benzer ne var ise.



Ve ammâ müsnedün ileyhi tenkîr itmek ya'nî ğayr-ı mu'ayyen getürmek hûkmü efrâd-ı ğayr-ı mu'ayyeneye işbât itmek kaşdından olur. Veyâhüd mütekellim hiç ta'yîn idemediğinden olur, ya haqîkî ya iddi'âi. Nite ki Hakk Te'âlâ kâfirlerden hikâyet ider. Hâzret-i Muhammed şallallâhu 'aleyhi ve sellem hakkında ki didiler: <sup>30</sup>(هَلْ تَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ) ya'nî ğāyet ma'lūmları iken **“racül”** deyü ta'bîr itdiler, iddi'âen. Veyâhüd mütekellim bilir ammâ sâmi'e ta'yîn ile bildürmez. Veyâhüd ta'yîn ile bildürmeğe mâni' var veyâ ta'zîm ihâmî için veyâ taḥkîr ihâmî içündür. Ya'nî bir vechiledir ki añı ta'yîn itmeye çare yokdur. Ğāyet-i 'azamet-i şânından 'aql ihâta idemez. Veyâ ğāyet-i haqâretinden nefis iltifât itmez.

Ve daḥi müsnedün ileyhin tevâbi'i olur ki aña **“şîfat”** dirler ve **“te'kîd”** dirler ve **“atf-ı beyân”** dirler ve **“bedel”** dirler ve **“atf bi'l-ḥurûf”** dirler. Bunların daḥi müsnedün ileyhi ile gelmesinden ve gelmemesinden çok nükteler kaşdı iderler. Ammâ tevâbi'i 'ale't-tafşîl bilmek 'ilm-i naḥvde olduğı cihetden bunda nüktelerini 'ale't-tafşîl getirmeye mecâl olmadı. Lîkin şîfat nüktelerini söyleyelim. Kalanını aña kıyâs eyle.

İmdi, şîfat getürmek ğāh müsnedün ileyhin haqîkatini beyân itmek için olur. Nite ki dirsın: **“Zâhid ki dünyâdan el çekdi, müsteḥakk-ı cennetdür.”** Bu şîfat zâhidin ma'nâsını bildürür. Zîrâ zâhid deyü, hemân<sup>31</sup> dünyadan el çekene dirler. Bunun gibi şîfata **“şîfat-ı kâşîfe”** dirler. Ve ğāh te'kîd için olur. Nite ki dirsın: **“Geçen gün yevm-i mübârek idi.”** **“Geçen”** demek te'kîddir. Bunun gibi şîfata **“şîfat-ı müekkide”** dirler. Ve ğāh medḥ için olur. **“Zeyd-i âlim geldi”** didiğın gibi. Ve ğāh zemm için olur. **“Zeyd-i câhil gitdi”** didiğın gibi.

Ve daḥi müsnedün ileyhi taḥdîm eylemek ehemmi olduğı için olur. Veyâ ta'zîm için olur. Veyâhüd müsned fi'l olsa ol müsnedi müsnedün ileyhe kaşır itmek için olur. Nite ki dirsın: **“Ben urdum.”** Ya'nî, ğayrı kimse urmadı. Ve emmâ müsnedün ileyhi te'hîr itmek, müsnedin taḥdîmini iktizâ ider bir nesne olduğundan ötürü olur. Nite ki müsnedin aḥvâlinde bilsen gerek. Veyâhüd müsnedün ileyhin adında bir teḥayyur idecek nesne olduğundan ötürü te'hîr olunur. Veyâhüd taḥkîr için te'hîr olunur. Ve ne ki buna benzer var ise.

<sup>30</sup> “Size .....diyen bir adam gösterelim mi?” (Sebe 34/7)

<sup>31</sup> Hemân: Dâimâ, mütemâdiyen. Ş. Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1510.

Ve gāh olur ki müsnedün ileyh gāib gerek iken muḥātab veyâ mütekellim getirürler. Ve muḥātab gerek iken mütekellim veyâ gāib getirürler. Ve mütekellim getürecek yerde muḥātab yâ gāib getirürler. Bu işe bu ‘ilm-i me‘ānide **“iltifāt”** deyü ad virirler. Bundan ğaraż, kelāmı, bir nükteden ötürü hilāf-ı muḳteżāy-ı zāhir üzere çıkarub envā‘-ı tefennünāt ile söyleyüb sāmī‘e neşāt virmekdür. Bunun mişālleri muḥavvelātta mestürdür. Añdan taleb oluna. Ve daḫi bunun mişāllerinde deḳāik çokdur. Mübtedī añı fehm itmek ‘asīrdır. Pes, añı irād itmek bu muḥtaşarda lāyik degüldür. Bu miḳdār daḫi anmaktan maḳşüd, icmālını duyurmaktadır.

### el-Faşlu’s-Sālis: [Müsnedin Hey’atı]

Bu faşl müsnedden gelen hey’atı ve añıñ nikātını bildürür. Ammā müsnedi ḫazf itmek müsnedün ileyh ḫazfinde geçen nüktelerden ötürüdür. Zikr itmek daḫi müsnedün ileyh zikrinde geçen nüktelerden ötürüdür. Ve daḫi i‘lām itmekden ötürüdür ki müsned fi‘l midir ki añdan teceddüd ḳaşd olunmuşdur. Ya‘nī yeni yeni olmak; zīrā fi‘l teceddüde delālet ider. Veyāḫūd isim midir añdan şübüt ve devām ḳaşd olunmuşdur. Añıñ içündür ki ism şübüta ve devāma delālet ider. Ammā müsnedi cümle getirmek ḫükme kuvvet virmek içündür. Nite ki dirsın: **رَيْدٌ هُوَ قَائِمٌ** Ya‘nī: **“Zeyd hüve bu Zeyd ḳāimdür.”** هو getirmekle güyā ki Zeyd’e iki kere isnād itdin. Zīrā هو daḫi Zeyd’den ‘ibārettir. Pes, bu vechile taḳviyet-i ḫükme oldu.

Veyāḫūd müsned-i sebebīdür. Ya‘nī müsned aşlda müsnedün ileyhın ḫālī degül iken aña isnād olunur, bir ğayrı kişi sebebinden. Nite ki dirsın: **رَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ** Ya‘nī: **“Zeyd’in babası ḳāimdür.”** Ḳāim, Zeyd’e, babası sebebi ile müsned oldu. Bunun gibiye **“müsned-i sebebī”** dirler. Pes, müsnedi cümle getirmek ya taḳviyet-i ḫükme için ya müsned-i sebebī idüğünü bildürmek için olur. Ve müsned cümle olduğundan sonra cümle-i ismiyye olmak şübüt ve devām içündür. Cümle-i ismiyye olub müsnedinde fi‘l olmak teceddüd-i istimrārī içündür. Üç zamāndan birine aḫşar-i tarīḳ ile delālet itmekle. Ve zarfıyye olmak fi‘liyyeden iḫtişār içündür. Ve ammā şartıyye olmanın nüktesi muḫlaḳ kelām şartıyye olmanın nüktesidür. Nite ki bāb-ı evvelde geçdi.

Ve ammā müsned ma‘rife olmak, taḳviyet ḳaşd itmeyüb ve müsned-i sebebī olmadığındandır. Ve ammā müsned ism olmak, devām ve şübüt ḳaşdıdır. Ve

ammâ fi'l olmak teceddüd itibarındandır. Ve hem üç zamândan birine aḥşar-i tarîk ile delâlet içündür. Ve emmâ müsned ğayr-ı mu'ayyen olub nekira olmak, müsnedi müsnedün ileyhe ḥaşr itmek kaçdı olmayub ve müsnedden bir mu'ayyen 'ahd olmayacaktır. Nite ki dirsın: **“Zeyd kıâimdir.”** Veyâ ta'zîm içündür veyâ taḥkîr içündür. Nite ki müsnedün ileyhde geçdi. Ya müsnedün ileyh nekira olduĝu içündür. Zîrâ kelâm-ı 'Arab'da yokdur ki müsnedün ileyh nekira ola daḥi müsned ma'rife ola. Müsnedün ileyh nekira olacak müsned daḥi elbette nekira olmak gerekdür. Ve emmâ 'Arabların bir kavli vardur ki dirler: **عَرَضْتُ الْوَضْعَ عَلَى النَّاقَةِ كَانُ أُمِّكَ أَمْ جَمَارٍ** bāb-ı kıalbdendür. Ya'nî bu kavli zāhirde şöyle gösterir ki **ظَبِي** nekira iken müsnedün ileyh ola; **أُمِّكَ** ma'rife iken müsned ola. Pes, bu söz 'Arab kelâmına muḥâlif olub müsnedün ileyh-i nekiraya müsned ma'rife oldu. Bunun cevâbı budur ki bu söz bāb-ı kıalbdendür.

**“Kıalb”** deyü kelâmın eczâsını yerli yerinden ayırub mün'akis itmeye dirler. Nite ki dirsın: **عَرَضْتُ النَّاقَةَ عَلَى الْوَضْعِ** Ya'nî: **“Deveyi ḥavza 'arz itdim.”** Eczây-ı kelâm bunda kıalb olundu. Aşl bu idi ki: **عَرَضْتُ الْوَضْعَ عَلَى النَّاقَةِ** Ya'nî: **“Ḥavza deveye 'arz itdim”** diye idin. Likin bir nükteden ötürü dimedin. Ol nükte budur ki işâret idersin ḥavzın ğāyet-i vüs'atine, sunun<sup>32</sup> ğāyet-i çokluĝuna. Keennehü deve aññ katında bir zerre gibidür. Şöyle ki deveyi aña 'arz itmeliğür. Ol bu vüs'at ile deveye nice 'arz olunur. Bu bāb-ı kıalb daḥi kelâmı ḥilâf-ı muḥtezây-ı zāhir üzere çıkarmakdan bir bâbdur. Vaqtâ ki bu ma'nây-ı kıalbi bildin ise bilgil ki misâl-i maḥşuşta daḥi -ki **عَرَضْتُ الْوَضْعَ عَلَى النَّاقَةِ** kıalb olunmuşdur. Ya'nî müsned müsnedün ileyh yerine gelüb müsnedün ileyh müsned yerine gelmişdir. **ظَبِي** ḥaḳîkatde müsneddür; **أُمِّكَ** müsnedün ileyhdür. Pes, kelâm-ı 'Arab'a muḥâlif olmadı.

Ve emmâ müsnedi ya izâfet ile ya vaşf ile taḥşis itmek fâide etemm olmak içündür. Zîrâ ma'lümdur ki: **“Zeyd muḥlaḳan yazıcıdır”** demekden izâfet ile **“imâret yazıcıdır”** demek veyâḥüd **“kâtib-i kâmidür”** demek fâidelidür. Ve emmâ terk-i izâfet ve taḥşiş ziyâde fâideden maḳâmda mâni' olub hemân muḥlaḳan müsned kifâyet itdüğü içündür.

Ve emmâ müsnedi ma'rife getirmek sâmi' yanında iki ma'lümü biri biri ile birikdirmek içündür. Meşelâ bir kışi ḥuşuşıyle Zeyd'i bilse ve senin karındaşın

<sup>32</sup> “Suyun” demek isteniyor.

var idüğünü de bilse aññ gibiye: *زَيْدٌ أَخِي* ya'nī: “Zeyd benim karındaşımdur” deyü müsnedi ma‘rife idersin, kendine muzāf kılmakla. Veyāhūd müsnedin cinsini müsnedün ileyhe қаşr için olur. Ya “**haḳıḳaten**” nite ki dirsın: *زَيْدٌ الْأَمِيرُ* Ya'nī “Zeyd’e münḫaşırdır cins-i pādişāhlık.” Şol vaḳt ki cins-i pādişāhlık Zeyd’e münḫaşırdır olub memleketde pādişāh-ı hemān Zeyd ola. Veyāhūd “**id-di‘āen**” nite ki dirsın: *زَيْدٌ الشُّجَاعُ* Ya'nī: “Zeyd’e münḫaşırdır cins-i bahādırlık”, mübālağadan ötürü. Keennehū ańdan ğayrı bahādır bahādır yerine komazsın.

Ve emmā müsnedi **te’hır itmek**, müsnedün ileyhın taḳdīmi içündür. Ve daḫi müsnedün ileyhın te’hırinde söylenen nükteler içündür.

Ve emmā **taḳdīm itmek** ya şadr-ı kelām iḳtizā iden nesneyi müştemil olduğundandır; *زيدٌ أين* didiğın gibi. *أين* -ki müsneddir- muḳaddem oldu, istifhām ma‘nāsını müştemil olduğu için. Zīrā istifhām şadr-ı kelām iḳtizā ider. Yāhūd müsnedün ileyhi müsne de қаşr itmek içündür. Nite ki dirsın: *في الدار زيد* Ma‘nā “Zeyd dārdadır, ğayrı yerde degüldür” dimekdür. Yāhūd evvel emrden müsned idüğüne ve müsnedün ileyhın şıfatı degül idüğüne tenbīh için olur. Şāirin ḳavli gibi ki dir:

لَهُ هِمَمٌ لَا مُنْتَهَى لِكِبَارِهَا      وَهَمَّتُهُ الصُّغْرَى أَجَلٌ مِنَ الدَّهْرِ<sup>33</sup>

Şā’irin *له* didiği müsneddür. Eğır taḳdīm itmese *لَهُ هِمَمٌ لَا مُنْتَهَى لِكِبَارِهَا* dise bunun birle ki gerü vezni daḫi müstaḳīm olur idi. Līkin şıfata mültebis olur idi. Ma‘nā *هَمَمٌ* ki müsnedün ileyhdür *له* aññ şıfatı sanılır idi. Evvel emrden bilinmez idi. Nīce te’emmülden sonra zāhir olur idi ki müsned imiş şıfat degül imiş. Pes, evvel emrden bilinsın deyü taḳdīm itdi.

Veyāhūd tefe’ülden ötürü taḳdīm olunur. Veyāhūd müsnedün ileyhın zıkrine şevḳ virmek için olur. Ve bundan ğayrı daḫi ne var ise ki müsnedün ileyh taḳdīminde geḳdi.

<sup>33</sup> “Onun, üst sınırı olmayan lütufları vardır. En küçük lütfu bile yeryüzündeki bütün güzelliklerden büyüktür.” Tavil bahrindeki bu beytin Hassân b. Sâbit (r.a.) tarafından Hz. Peygamberi medih makâmında söylendiği rivayeti meşhur ise de Mehmed Zihni Efendi, Bekr b. en-Nattâh’a ait olup Ebû Dulef el-İclî hakkında söylendiğini belirtmektedir. Ge-niş bilgi için bkz. *el-Kavlü’l-ceyyid*, s. 164.

**el-Faşlu'r-Râbi' [Müte'allikât-ı Fi'lin Ahvâli]**

Bu faşl müsned-i fi'liyyeniñ kuyūdunuñ müte'allikâtınıñ ahvâlini bildürür. Müsned-i fi'liyyeye kuyūd getirmek ziyâde fâide içündür. Nite ki dirsın: **“Zeyd urdu Amr'ı ağaç ile Cuma gününde, mescid içinde, kati<sup>34</sup> uruş urdu, te'dib için, kâim olduğu hâlde.”** Ammâ kuyūdu terk itmek ziyâde fâideye maķâmıda bir mâni' olduğundan olur. Veyâhūd bilinmediğinden veyâ kuyūda hâcet olmadığınan veyâ sözü uzatmakla fırsat fevt ola deyü korkmakdan olur. Veyâ muhâtab bu kuyūda muttali' olmasın deyü veyâhūd muhâtab mütekellimi iksâr-ı kelâma nisbet itmesin deyü olur. Ve bunlara benzer nükte var ise.

Ve emmâ şartıyye ile takyid itmek şol hâletden ötürüdür ki ma'nâ hurûf-i şartı münâsibdür. Ol hâlâtı bunda tafşil itmek olmaz. Hurûf-i şartın me'ânisini 'ale't-tafşil bilmeyince müyesser degüldür. Hurûf-i şartın me'ânisi 'ilm-i nahvde ma'lûm olur. Bunda getirür isek iksâr olur. Pes, bu muhtaşara lâyıķ olan oldur ki hurûf-i şartdan bir meşhûrunu anıb me'ânisini bildirürüz ve aña müterettib olan nikâtı ve deķâiki beyân iderüz. Kalanını aña kıyâs ideler.

İmdi, bu hurûf-i şartdan gâyet meşhûr olanı ُ! dir ki ma'nâsı Türkçe **“eđer”** dimekdür. Bu ُ!, vukû'unda şekk olunan nesnelere girer. Añın içündür ey-mi müstaķbele dâhil olur. Mâziye dâhil olmaz. İllâ meğerki bir nükte kâsd oluna. Zîrâ mâzi muhaķķaķu'l-vuķū'dur, müstaķbel müşekkekü'l-vuķū'dur. Meselâ dirsın ki: **“Eđer bu yıl kış kötü olur ise sefer olmaz.”** Kış kötü olması meşķük-dür, meczûmun bih degüldür. Çünkü bu ُ! ma'nâsını bildin.

İmdi bilgil ki gâh olur ki ُ! muhaķķaķu'l-vuķū'da isti'mâl olunur. Ol muhaķķaķın vuķū'unda tecâhül kâşd idüb bir sebebden ötürü. Nite ki bir hizmetkâra: **“Efendin evde midür?”** deyü sorarsın. Ol hizmetkâr efendisiniñ evde idüğünü muhaķķaķ bilür iken: **“Göreyim, eđer evde ise haber ideyim”** dir. Efendisinden korkduđu için tecâhül ider. Veyâ muhâtab ol muhaķķaķu'l-vuķū'da şekk itdüğü için. Nite ki dirsın, seni haberinde tekzib idene: **“Eđer ben şâdık isem ne virirsın.”** Sen muhaķķaķ şıdķını bilirsün. Lîkin muhâtabın şekki olduğu cihetden aña muvâfaķat idüb ُ! sokarsın. Veyâhūd mütekellim kendi nefsinin veyâ muhâtabı şartın vuķū'una 'âlimler iken şâkk yerinde kor, muķtezây-ı 'ilmlerince 'amel itmediklerinden ötürü. Veyâhūd şart ile muttaşif

<sup>34</sup> Kati: Sert, pek, haşin. Bkz. Ş. Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1055.

olmayanları şart ile muttaşif olanlara tağlīb için olur. Allāhu Te‘ālā’nın kavli gibi: <sup>35</sup> (وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا) Rayb idiciler muḥakkaḳ iken Haḳḳ Te‘ālā İ getirdi, rayb itmeyenleri rayb idenlere gālib kılmak için. Zīrā itmeyenler daḥi var idi. Keennehū rayb muḥakkaḳ olmadı. Ammā rayb itmeyenleri rayb idenlere tağlīb itdi ‘aks itmedi. Bu nükteye işāret için ki Ḳur‘ān’ın ḥaḳḳında rayb itmeli degüldür. Rayb idenlerin raybı meşābe-i ‘ademdedür.

Bu tağlīb mecāz cinsindedür. Bir vāsi‘ bābdur çok yerde cārī olur. وَالذِّينِ, وَأَخْوَيْنِ, حَسَنَيْنِ, عُمرَيْنِ, قَمَرَيْنِ dimek daḥi bāb-ı tağlībdenür. Bu tağlībın aşlı budur ki iki nesne arasında bir emr-i müşterek olur. Ol emr-i müşterekde ol iki nesnenin biri gālib olduḡu için ol gālibe itlāḳ olunacak lāfz ile ikisinden bile ta‘bīr iderler. Bu ta‘bīre “tağlīb” dirler güyā ki bu gālibin lāfzını ol mağlūbun lāfzına gālib kılub bu gālib lāfzı ile ta‘bīr itdin mağlūb lāfzı ile ta‘bīr itmedin. Ammā bu İ medhūlünü māzī getirmek ḡayr-ı ḥāşılı ḥāşıl yerine komakdan olur, ḥuşūlü esbābı ḳavī olduğundan ötürü. Veyāḥūd vāḳi‘ olacak nesne vāḳi‘ olmuş gibi olduğundan ötürü. Yāḥūd tefe’ülde ötürü. Yāḥūd izḥār-ı raḡbetden ötürü olur. Bu cemī‘isinin mişāli senin didiḡin gibidür ki: **إِن أُعْطِيَ السُّلْطَانُ الْقَرْيَةَ إِيَّايَ** Ya‘nī **“Eḡer Pādişāḥ bana köy verdiyse eyyām-ı tā‘ūnda aña çıkdım.”** Bu söz māzī yerle ta‘bīr olundu daḥi olmamış iken. İşbu zikr olunan nükte için ve İ lāfzını muḥakkaḳu’l-vuḳū‘da isti‘māl itmeḡe daḥi nükte çokdur. Bāḳīsini bu mezkūre ḳiyās eyle.

Ve emmā fi‘lin ḳuyūdunda olan taḳdīmden ve te’ḥīrden ve ḥazfden ve işbātdan ve ta‘rīfden ve tenkīrden ve tavşīfden ve taḥşīşden ve itlāḳdan gelen hey’ātın nüktelemi müsnedün ileyhde ve müsnedde mezkūr olanlardan ma‘lūm olub añları ‘ale’t-taḫşīl zikr itmekde iḳşār olduğū için terk eylemek evlā göründü. Bu cemī‘-i mezkūrāt -ki bāb-ı şānīde ve bāb-ı şālīşde söyledik- kelāmı muḳteżāy-ı zāḥir üzre söyleyicek olur ve eḡer ḥilāf-ı muḳteżāy-ı zāḥir üzre söylese bir nükteden ötürü ḳışşa ‘aks olur. Meşelā ḥazf maḳāmında zikr olur ve zikr maḳāmında ḥazf olur ve ta‘rīf maḳāmında tenkīr olur ve tenkīr maḳāmında ta‘rīf olur ve taḳdīm maḳāmında te’ḥīr olur ve te’ḥīr maḳāmında taḳdīm olur. Bunun üzerine ḳiyās eyle.

<sup>35</sup> “Eḡer kulumuza (Muhammed’e) indirdiḡimiz (Kur’an) hakkında şūphede iseniz...”  
(Bakara 2/23)

Bu iki bâbda mezkûr olanların cemî'isi ve kelâmı hilâf-ı muktezây-ı zâhir üzere çıkarmak her yerde olur. Ve aîni bir nev'ine “**üslûb-i hakîm**” dirler. Bu üslûb-i hakîm, mütekellim sâile hilâf-ı ma'lûb üzere cevâb virmeğe, bir hikmetden ötürü. Veyâ muhâtab mütekellimin kelâmını hilâf-ı murâd-ı mütekellime haml itmeğe, bir nükteden ötürü. Evvelkiye mişâl Hakk Te'âlâ'nın kavli gibidir ki: <sup>36</sup> (يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) Hâzret-i Peygamber 'aleyhisselâma suâl itdiler: “**Nedendir ki ay gâh ince olur gâh dolar?**” Ya'nî bunlar sebebinden suâl itdiler. Hakk Te'âlâ aînlarin ma'lûbunun hilâfi üzere cevâb virdi. Ya'nî (قُلْ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) Ya'nî âyet ki nâs için vaqitler bildirmek içündür. Daîi haccın vaqtini bildirmek içündür. Bu söz inceleniñ ve dolmaniñ gâyetinden cevâbdur. Bu nükteye tenbîh için ki sâilin hâline lâyiğ bu idi ki bu inceleniñ-dolmaniñ fâidesinden sora idi. Zîrâ sebebi sormak aîni şânına lâyiğ degüldür. Aîni için ki esbâbını söyleseleler fehm idemez.

Ve ikincinin mişâli budur ki meşelâ bir kişinin bir kişide emânet baltası var imiş. Ol balta ehli bu kişiyi göre gelmiş. Ol kişi daîi baltasını iste(me)ye geldi sanıb: “**Baltasını getir**” deyü hizmetkârına buyurdu. Balta ehli kelâmı hilâf-ı murâda haml idüb itdi: “**Senin gibi saîi kişi âdem konuklamak istedikde baltasını belki şeker tepsisini getirse 'aceb degül.**” İşbu nükteyi iş'âr için ki evvel vâcib olan konuğunu konuklayıb aîndan emânetini virmeğe.

Ve gâh olur ki üslûb-i hakîm muhâtabın muntazır olduğı nesneniñ hilâfını söylemekle olur. Nite ki bir sehâ ehli pâdişâh bir kimseye yirmi bin felûri bir aradan 'atâ itmiş vüzerâ bu 'atâyı istiksâr idüb itmişler ki: “**Pâdişâh yirmi bin felûri bir arada gördüğü yokdur, aîni için bu miqdâr çok nesne bağısladı. Yoksa bağıslamaz idi.**” Varmışlar yirmi bin felûri Pâdişâh'ın nazarına iletmişler, itmişler: “**İşte yirmi bin felûri bu miqdâr nesne olur.**” Ol Pâdişâh'dan bunu almadılar ki: “**Hay ne kötü çok imiş**” deyü ol kişiyi bu yirmi bin felûri(y)i 'atâ itmeğe. Ol Pâdişâh bu nükteye işâret kaşd idüb ki: “**Pâdişâhlar 'âlî himmet olurlar. Hüsûsan ki 'atâ bâbında. Vüzerâdan i'tirâz düşmez. Aînlara lâyiğ oldur ki buyurduğunu vireler. Azdur çokdur dimeyeler. Hakkı müsteħakkına yetiştirirler.**” Ve daîi itmiş ki: “**Bu yirmi bin ne az nesne olur imiş. Ol kişiyi az 'atâ itmişiz. Va-**

<sup>36</sup> “Sana hilalleri soruyorlar. De ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.” (Bakara 2/189) Nûshada âyetin başına vâv harfi konmuş ise de mushafta vâvsız olduğı için silinmiştir.

rin ol kişiye yılda bin felürî hâşıl olur bir köy daği virin” demiş. Bu arada ‘ilm-i me‘ânî temâm oldu.

### el-Ĥātîme [‘İlm-i Beyân]

Bu ĥātîme ‘ilm-i beyânı bildürür. Bundan evvel muḳaddimede bildin ki bu ‘ilm-i beyân keyfiyyet-i delâletden baḥş ider. Pes, bize vâcib oldu ki envâ‘-ı delâleti bildürürüz ve aḥdan sonra bu ‘ilm-i beyân baḥş itdüğü delâletin aḥvâli-ni bildürürüz.

İmdi, “delâlet” ki bir şeyin bir vechile olmasıdır ki aḥdan bir şey daği fehm oluna. Bu, iki dürlüdür. “Lâfzî”dür ve “ğayr-ı lâfzî”dür. Ğayr-ı lâfzî dürtünün oda delâleti gibiye dirler. Bu ‘ilmde aḥdan baḥş yokdur. Geldik delâlet-i lâfziyyeye. Bu “delâlet-i lâfziyye” deyü bir lâfz ile bir ma‘nâ ortasında bir vechile bir ĥâl olmaya dirler ki her kaçân<sup>37</sup> ki ol lâfz işitilse ol ma‘nâya varıla. İmdi, bu ĥâl, ya ancak vâzi‘ın vaz‘ından gelmişdür. Nitekim “Zeyd” disen, bu ismden müsemma minhe varılır. Vâzi‘ bu ismi zât-ı Zeyd’e vaz‘ itdüğü için bu vechile delâlete “delâlet-i lâfziyye-i vaz‘iyye” dirler. Bu ‘ilmde bunun gibiden daği baḥş yokdur. Zîrâ bulegâ elfâz zıkr idüb ma‘nâya delâlet-i vaz‘iyye ile delâlet itdirmeyi eşvât-ı hayevânât yerinde korlar. Fıkr-i tamm ile ihtiyâc olmayub nice gerek ise geldiği için veyâḥüd ol ĥâle lâfzî söyleyen kişinin tab‘ı sebep olmuşdur. أَح أَح dimek gibi bir kimseden işidilse ol kimsenin öksürüğü var idüğüne delâlet ider. Zîrâ öksürük olan kişinin tab‘ı böyle dimeyi iktizâ ider. Bu delâletde vaz‘ın daḥli yokdur. Bu ‘ilmde bu delâletden daği baḥş itmezler.

Veyâḥüd ol ĥâle ancak ‘aql sebep olmuşdur. Nite ki bir kişi dîvâr ardında bir lâfz söylese ol lâfz ol kişinin vücûduna delâlet ider. Bu delâletde daği vaz‘ın daḥli yokdur. Zîrâ ol lâfz hiçbir ma‘nâya vaz‘ olunmasına lâfz-ı mühmel olsa gerü vücûd-i lâfza delâlet ider. Bu ‘ilm-i beyân bunun gibi delâlet-i ‘aqliyyeden daği baḥş itmez.

Veyâḥüd ol ĥâle sebep ‘aqlıdır, bu lâfz bir ma‘nâ-yı âḥara vaz‘ olunduğu için. Bu ‘ilmde baḥş bu asl-ı delâletdendir. Bu asl-ı delâletin ıarık-i mażbûtu

<sup>37</sup> Kaçan (Kaçân veya Kâçân): Zamandan suale mahsus olup el-yevm lisân-ı edebîde mehcürdür. Ne vakit: “Kâçân geldi?” Bkz. Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1017.



istikrâ ile üç vech münhasırdır. Birine **“teşbîh”** dirler ve birine **“mecâz”** dirler ve birine **“kināye”** dirler. Pes, ‘ilm-i beyân bir ‘ilmdür ki bâhişdir elfâzın me‘ânîsine bi’l-vaż‘ delâlet itdiği cihetden fehm olunan me‘ânî-i âharın<sup>38</sup> delâlet-i ‘aqliyyesinin tûruk-i külliye-i mazbûtasından. Bu tûruk-i külliyye-i mazbûta daḥi bi-ḥasebi’l-istikrâ üçe münhasırdır. Pes, ‘ilm-i beyân ol üç tarîkin aḥvâlini bildirmek için üç aşl üzerine tertîb olundu. Aşl-ı evvel tarîk-i teşbîh aḥvâlini beyân ider. Aşl-ı şânî tarîk-i mecâz aḥkâmını bildürür. Aşl-ı şâliş tarîk-i kinâyeden bahş ider.

### el-Aşlu’l-Evvel [Teşbîh]

Bu aşl, teşbîhi beyân ider. Teşbîh, iki şeyi bir emrde müşterek itmekdür. Ḥurûf-i teşbîhden biri ile şol şey ki aña teşbîh olunur, **“müşebbeh bih”** dirler. Ve ol şey ki aña teşbîh iderler, **“müşebbeh”** dirler. Ve ol vech-i müştereke **“vech-i şebeh”** dirler. Nite ki dirsin: **“Zeyd esed gibidür.”** Yâḥûd: **“Zeyd esede benzer.”** Yâḥûd: **“Güyâ Zeyd eseddür.”** Bu teşbîhden garaż teşbîh olunan şeyin ya ḥâlini bildirmekdür ya miqdâr-ı ḥâlini bildirmekdür ya imkân-ı vücûdunu bildirmekdür ya ziyâde-i takrîrdür ya ziyâde-i tezyîndür ya ziyâde-i taḳbîhdür ya istiṭrâfdür. Ve gâh olur ki garaż müşebbeh bihe râci‘ olur. Ya ihâm idilir müşebbeh bih vech-i şebehde etemm idüğüne veyâ mühtemm bih idüğüne. Vaḳtâ ki müşebbeh bih ve müşebbeh vech-i şebehde müsâvî olsa birini birine teşbîh itmek aḥsen degüldür. Belki ikisi biri birine benzer demek gerek tâ ki biri aşl biri fer‘ idüğüne delâlet itmeye.

Ve gâh olur ki bir ma‘nây-ı mürekkebi bir ma‘nây-ı mürekkebe teşbîh iderler. Ve ol teşbîhe **“teşbîh-i temsîl”** dirler. Nite ki dirsin bir emrde mütereddid olan kişiye: **“Senin ḥâlin bir ayağın yere koyub yine geri çekene benzer.”** Ne miqdâr ki terkîb örtük olsa teşbîh garîb olur. Nite ki Ḥaḳḳ Te‘âlâ buyurur münâfîkîn hakkında ki: **مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ (مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ)**<sup>39</sup> **وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ** Ya‘nî bu münâfîklar şol kimseye benzerler ki od yandırdı. Vaḳtâ ki ol od, yandıranıñ etrâfına şu‘â‘ virdi. Ḥaḳḳ Te‘âlâ ol od

<sup>38</sup> Me‘ânî-i uhrâ’nın denmesi gerekirdi.

<sup>39</sup> “Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.” (Bakara 2/17)

giderdi. Ol yandıranı cemî‘-i havâlisi ile zulumât içinde ko(y)du ki hiçbir nesneyi göremezler. Münâfiğın hâli bu od yakıp sonra hâli böyle olana benzer ki zâhirdür. Zîrâ ol daği zâhiren îmân idüb etrafına şu‘â‘ virir iken Hâkık Te‘âlâ ol münâfiğların hâlini izhâr itdi. Ol zâhir gözüken nür-i îmân münselih oldu, zulumât-ı küfr içinde kaldılar. ‘Akîde-i hâkıkadan hiçbir nesne idrâk itmezler.

Ve daği iki kişiniñ arasında zıddiyet var iken ol zıddiyet cihetinden olan münâsebeti bir laîfeden ötürü yâhüd istihzâdan ötürü tenâsüb ve teşbüh yerine korlar; ol zıddiyeti biri birine teşbîh iderler. Meşelâ bir gâyet korkak kişiye: **“Arslana benzer”** dirler. Veyâhüd bir hasîse: **“Hâtim gibidür”** dirler. Bunun gibi teşbîhe **“teşbîh-i temlîhî”** dirler ve **“teşbîh-i tehakkümî”** dirler.

Ve daği şol teşbîh ki ânda vech-i şebih gâyetde zâhirdür, ekşer nâs ortasında gâyet meşhûrdur; aññ gibi teşbîhe **“teşbîh-i mübtezel”** dirler. Nite ki dîrsin: **“Fülân maḥbûbun yüzü güneş gibidür.”** Eğer vech-i şebih meşhûr ve zâhir olmasa **“teşbîh-i ğarîb”** dirler. Nite ki yüzünü çiçek bürümüş/bozmuş kişiniñ yüzünü kekbek tahtesine teşbîh idersin. Ve gâh olur ki mübtezel iken ânda bir taşarrufcuk olsa teşbîh-i ğarîb olur. Nite ki şâ‘ir der:

**Beñzedir idim ağızña gonçemi, yüzüñe gülü,**

**Pâk olsa güleñdâmñı gonçe itse tekellüm.**

Ve bulegâ ortasında tefâvüt bâb-ı teşbîhde teşbîh-i ğarîb idüb veyâ mübtezelde taşarruf itmekdür. Ve daği âgâh olan ki bir şeyi bir şeye teşbîhin ma‘nâsı -ki bu ‘ilm-i beyân ol ma‘nâya delâletden bahş ider- hemân ol iki şeyin bir emrde iştirâki degüldür. Zîrâ bu ma‘nâya terkîb-i teşbîh ancak vaz‘ ile delâlet ider. ‘İlm-i beyânñ hod vaz‘ ile delâletden bahşî yokdur. Belki ma‘nây-ı teşbîh ki -‘ilm-i beyân aña delâletden bahş ider- terkîb-i teşbîhe vaz‘-ı sebepî ile iki nesnenin iştirâkine delâlet itdiği cihetden ol terkîbden ‘aql vâsıtası ile alınan ma‘nâ-i zâiddir. Meşelâ disek ki: **“Zeyd arslan gibidür.”** Bu terkîbden vaz‘-ı sebepî ile anlanan budur ki Zeyd arslana bahâdırılıkda müşârikdür. Ya‘nî ikisinde bile cür‘et vardur. Lîkin burada ‘aql anlar ki ol Zeyd’deki cür‘eti arslanda gayy-ı cür‘et sûretinde muşavver itmişsin. ‘İlm-i beyânñ teşbîh tarrîkinden bahşî bu sonra gayy-ı ‘aql vâsıtası ile alınan ma‘nâ ḥayşiyetindendir. Ol ma‘nâ ne kadar ki ğarîb ola kelâmda ma‘nâ-i zâid daḥîk olur ve maḥbûl olur.

### el-Aşlu's-Şānī [Mecāz]

Bu aşl mecāzı beyān ider. Mecāzı bilmek ḥaḳīḳati bilmeğe mevḳūfdur. **“Ḥaḳīḳat”** şol lâfzdır ki vāzı' vaz' itdiği ma'nāda müsta'meldür, vāzı' bunda vaz' itdi deyü. Meşelā **“esed”** gibi arslanda müsta'mel olacak, vāzı'ın arslanda vaz' ettiği ecluden. **“Mecāz”** deyü şol lâfza dirler ki vāzı'ın vaz' itdiği ma'nādan geçireler; añı bir ma'nāy-ı āḫarda isti'māl ideler. Bu ma'nānıñ ol vāzı' vaz' itdiği ma'nāya münāsebeti var deyü bir vechile isti'māl ideler ki eğer ol ğayrı ma'nā murād idüğüne ḳarīne getirmeyeler; ol ma'nā fehm olunmaya. Belki geri ol ma'nāy-ı aslī fehm oluna.

Bu mecāz iki kısmdır. Birine **“isti'āre”** dirler. Eğer ol ma'nāy-ı aşlīsı ile sonraki ma'nāsı ortasında olan münāsebet müşābehet ise esed gibi bahādır kişide isti'māl olunur. Nite ki dirsin: **“Bugün ḥammāmda arslan gördüm.”** Bu mişālde esedden murād bahādır kişidür. Aşl ma'nāsı degüldür, ḥammām ḳarīnesi ile.

Ve birine daḫi **“mecāz-ı mürsel”** dirler. Eğer münāsebet müşābehetden ğayrı nesne ise. İmdi bu müşābehetden ğayrı nesne çokdur. Bulegā ortasında mu'teber olan bi-ḥasebi'l-istiḳrā on dürlü münāsebetdür. Ve cemī'-i mecāz-ı mürsel ki bulegādan şādır olur, bu on dürlü münāsebetin biri iledür. Ol ondan biri, bir şey ile bir şeyin arasında külliyyet ve cüz'iyet münāsebetidür. Küll adını cüz'de ve cüz' adını küllde mecāzen isti'māl iderler. Ve biri daḫi, bir şey, zamān ile bir şey-i āḫara münḳalib olmak münāsebetidür. Ya'nī varılacak nesne adını henüz varmamışa itlāk iderler. Nitekim Ḥaḳḳ Te'ālā bu i'tibār ile kelāmında şıraya **“ḥamr”** diye itlāk itdi. <sup>40</sup> (إِنِّي أَرَانِي أُعْصِرُ خَمْرًا) buyurdu. Ve biri daḫi bir şey bir şeyden gitmek münāsebetidür. Ya'nī külliden şeye gitdiği nesnenin adını virirler, āndan gitdiği için. Nite ki bir kişiye **“paşa”** dirler aşlda paşa olduğu için. Ve biri, sebep ve müsebbeb olmak münāsebetidür. Ve biri daḫi ḫāliyyet ve maḫalliyyet münāsebetidür. Ve daḫi bunların ğayrı ne var ise ki muṭavvelātda meşṫürdür.

Åndan sonra bu isti'āre iki kısmdır. Birine **“isti'āre-i aşliyye”** dirler. İsti'āre-i aşliyye oldur ki müşebbeh bih olanıñ adını müşebbehde aşālet ile is-

<sup>40</sup> “(Rüyamda) şaraplık üzüm sıkığımı gördüm.” (Yûsuf 12/36)

ti‘māl ideler. Bir gayrı isti‘āre-i aşliyyeye tebe‘iyyetden ötürü olmaya. Nite ki esedi bahādır kişide isti‘māl itdiğin gibi bir gayrı isti‘āreye tābi‘ olmadın.

Ve birine **“isti‘āre-i tebe‘iyye”** dirler. Bu isti‘āre, ef‘āle ve ef‘ālden müştaqq olanlarda olur, maşdarlarının isti‘āresine tābi‘ olub. Nite ki bir kişi bir kişiyi kötü ursa: **“Fülān kişi fülān kişiyi öldürdü”** dirsın. Ol kişinin darbu kötü olduğu için katle teşbīh idüb ol darba katl adını virirsın. (ضَرَبَ), (قَتَلَ) ma‘nāsında isti‘āre olunur. İsti‘āre-i aşliyye ile bir gayrı isti‘āreye tābi‘ olmayub ve bu darbdan müştaqq olanları f‘il olsun şifāt-ı müştaqqā olsun bu maşdara tebe‘iyyet ile isti‘āre idersın. **“Urdu”** diyecek yerde **“öldürdü”** dirsın. Kalan müştaqqları daği buna kıyās eyle. Bu maşdar isti‘āresine tābi‘ olan isti‘āreye **“isti‘āre-i tebe‘iyye”** dirler.

Ve daği isti‘āre-i tebe‘iyye harfde daği olur. **“Harf”** şol lâfzlara dirler ki añın müstaqil ma‘naları olmaya. Belki müstaqil ma‘nalar arasında ta‘aqqul oluna; **“de”** demek gibi, **“den”** demek gibi. Bunlarda ma‘nā anlanmaz, mādām ki müstaqil ma‘naları ile bile ta‘aqqul olunmaya. Meşelā: **“Mescidde urdum”** ve **“Pazardan geldim”** demek gibi. Ve her lâfz ki böyle ola, aña **“harf”** dirler. Bu harfī daği dem olur ki kendi ma‘nāsından gayrı ma‘nāda daği isti‘āre idüb isti‘māl iderler. Ammā ol isti‘āre daği bir gayra tābi‘ olduğu için **“isti‘āre-i tebe‘iyye”** dirler. Nite ki Haqq Te‘ālā buyurur: (فَأَلْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا) <sup>41</sup> Ya‘nī Firavun tãifesi Hãzret-i Mũsã‘yı yerden gõtürüb beslediler, kendilere ‘adüvv olmak için. Bu ma‘nā zãhiren rast gelmez. Zĩrã aña ‘adüvv olmak için beslemediler. Lĩkin bunların beslemesine ‘adãvet müterettib olduğu için gũyã ki bunlar ‘adãvet için beslediler. Pes, “lãm”, ma‘nãsı ‘illet için mevzũ‘ iken ma‘nãy-ı terettübde müsta‘mel oldu, isti‘āre olub. Lĩkin bu huşũş terettüb-i ‘adãvet -ki Hãzret-i Mũsã ile Firavun ortasındadır- aña laqt-ı l’yi isti‘āre itmeğe tãbidir. Muţlaq terettübü muţlaq ‘illiyyete teşbĩhe bu muţlaqta olan teşbĩhden ötürü bu huşũş-i terettübde isti‘āre olundu, ol muţlaq terettüb ile bu terettüb-i maşũş ortasında bir nev‘-i istilzãm olduğu için. Ol muţlaq terettübde olan teşbĩh geldi, bu maşũş terettübe sirãyet itdi. Pes, ol cihetden isti‘āre-i “lãm” ol muţlaq terettübde olan teşbĩhe tābi‘ olub cãiz oldu. Bu teşbĩh

<sup>41</sup> “Ve (sonunda) Firavun ailesi[nden biri] onu buldu [ve kurtardı]: çünkü [Biz] o'nun ileride, onların karşılarına bir düşman ve bir üzüntü [kaynağı] olarak çıkmasını [dilemiş-tik.] (Kasas 28/8)

evvel emrden maḥşûş ‘illiyyet -ki “lām”ın ma‘nāsıdır- aña ile maḥşûş terettüb ortasında mümkün degüldür. Aña için kim lām ma‘nāsı ğayr-ı müstaķıldür başka ta‘aķķul olunub aña bir ma‘nāyı teşbīh itmek degüldür. Pes, bunun teşbīhinin tarīķi oldur ki bunun ma‘nāsına münāsib bir müstaķil ma‘nāda teşbīh mülāḥaza oluna. Bunun ma‘nāsı ol ma‘nāya münāsib olduğu cihetden, bunun ma‘nāsına ol teşbīhi sirāyet itdiresin. Çünkü isti‘āre teşbīhe mübtenī oldu ve ḥurūfun me‘ānīsinde teşbīh aşālet ile mutaşavver-i ğayr-ı müstaķil olduğu için. Pes, ḥurūfun isti‘āresi kendi mefhūmundan ḥāric teşbīhe tābī‘ oldu. Ol cihetden ḥurūfun isti‘āresine **“tebe‘iyye”** dirler.

Ve bir isti‘āreye daḥi **“isti‘āre-i taşriḥiyye”** dirler. Bu isti‘āre oldur ki lâfz-ı isti‘āre şarīḥ-i mezkūr ola. Nite ki dirsın: **“Ḥammāmda bugün arslan gördüm”** ve arslan lâfzından bir bahādır kişi dilersin. Bu arslan şarīḥ-i mezkūr olduğu için **“isti‘āre-i taşriḥiyye”** ve **“muşarraḥa”** deyü ad virirler. Kalanını daḥi bu mişāl üzerine kıyās eyle.

Ve bir isti‘āreye daḥi **“isti‘āre-i mekniyye”** dirler. Ve daḥi **“isti‘āre bi’l-kināye”** dirler. Bu, şol isti‘āredir ki şarīḥ lâfz-ı isti‘āre aña mezkūr olmaya ve līkin ma‘nāda mezkūr idüğünü bir kināye ile duyurasın. Kināye ile duyulduğundan ötürü **“isti‘āre bi’l-kināye”** dirler. Meşelā dirsın ki: **“Ölüm fülān kişiye kınığımı urdu.”** İşbu sözden kināye ile anlanır ki sen ölümü yırtıcıya teşbīh itmişsin. Ve ma‘nāda aña “yırtıcı” diye itlāk itmişsin. Zīrā yırtıcı ḥālini -ki kınıktır- ölüme işbāt itdin. Pes, ol yırtıcı lâfzı ki ölüme itlāk olunmuşdur aña **“isti‘āre bi’l-kināye”** dirler. Ve ölüme işbāt olunan -ki kınıktır- aña **“isti‘āre-i taḥyīliyye”** dir. Zīrā ölüme kınık yok iken sen taḥayyül itmekle işbāt itdin. Ve daḥi ol isti‘āre-i taḥyīliyyeye **“ḳarīne-i isti‘āre bi’l-kināye”** dirler. Zīrā ol ma‘nāda olan isti‘āre bu isti‘āre-i taḥyīliyeden fehm olunur. Çünkü isti‘āre-i taḥyīliyyeyi bildin.

Her isti‘āre ki isti‘āre-i taḥyīliyye olmaya ya‘nī isti‘āre bi’l-kināyeye ḳarīne olmak için gelmeye; aña **“isti‘āre-i taḥkikiyye”** dirler. Ve daḥi isti‘āre-i muḥlaķa eğer yilasınca ya müşebbehün bihe münāsib ya müşebbehe münāsib gelmeşe ḳarīneden ğayrı eğer müşebbeh bihe münāsib nesne gelir ise ol gelen nesneye **“terşih”** dirler ve ol isti‘āreye **“muraşşaha”** dirler. Ve eğer müşebbehe münāsib nesne gelir ise ol nesneye **“tecrīd”** dirler. Ve ol isti‘āreye **“mücerrede”** dirler.

İsti‘āre-i muṭlaqanın mişālî: **“Esedî gördüm hammāmda”** dimekdür. Ve isti‘āre-i muraşşahanın mişālî: **“Kınıklı esed gördüm hammāmda”** dimektir. Zīrā ki kınık esediñ münāsiblerindendir. Ve isti‘āre-i mücerredeniñ mişālî: **“Bir atıcı esed gördüm hammāmda”** dimekdür. Zīrā ki atıcılık müşebbehe münāsibdür. Ve gāh olur ki terşîhi tecrîd ile cem‘ idüb iderler: **“Atıcı ve kınıklı esed gördüm hammāmda.”** Ammā isti‘ārede yalnız terşîh getirmek eblağdır. Zīrā ki mübālağada ol örtükdür.

Ve daği bilgil ki teşbîh-i temşîlî -ki aşl-ı teşbîhde geçdi- vaqtā ki aññ hurûf-i teşbîhini gideresin ve müşebbehiñ zıkrını tayy idesin ve müşebbeh bihi müşebbehe itlāk idesin. Ol elfāz-ı terkîbiyyeye **“isti‘āre ‘alā sebîlî’t-temşîl”** dirler. Nite ki mütehayyir kişiye dirsın: **“Nedendir ki dāima seni görürüm ayağımı basarsın yine kaldırırsın.”** Hāl bu hāl ki ol kişi öyle eylemez belki aññ tereddüdü şüretinden ayağını basıp yine kaldırmakla ta‘bîr idersin, tereddüd aña benzediği içün.

Vaqtā ki bu teşbîh-i temşîlî bu isti‘āre tarîkı ile ta‘bîr olunmak müstehir olsa beyne’n-nās ol isti‘āreye **“meşel”** dirler. Bu emşāl her dilde çok olur. Cümlesinden biri budur ki: **“Gel seninle pazar idelim bir vechile ki ne et yansın ne şiş koyunsun”** dirler. Bu sözü dedikleri yerde ne et vardur ne şiş. Belki dimekdür ki ne sen beni alda ne ben seni. Çünkü bu söz meşhûr olmuştur, ‘alā tarîkı’l-isti‘āre itlāk iderler. İki tarafın da hālî mer‘î olmakda bunu her yerde, bunun gibi ma‘nâlarda isti‘māl idüb meşel kıldılar.

Ve gāh olur ki teşbîh-i temlîhînin hurûf-i teşbîhini ve müşebbehini giderib müşebbeh bihi müşebbehe ‘alā sebîlî’l-isti‘āre itlāk iderler. Ol isti‘āreye **“isti‘āre-i temlîhiyye”** dir ve **“tehekkümiyye”** dirler. Nite ki gāyet korkak kişi yanına gelse: **“İşte arslan geldi”** dirsın. Eğer aññ maskaralığa almak içün didin ise lâfz-ı arslana **“isti‘āre-i tehekkümiyye”** dirler. Ve eğer ol kişiye bir laṭife itmek içün didin ise **“isti‘āre-i temlîhiyye”** dirler. Ve daği isti‘ārenin aḥseni oldur ki küçük teşbîhlere mübtenî ola. Ammā kelâmın zāhirinde teşbîh rāiḥası ve müşebbeh rāiḥası olmaya. Ve daği vech-i şebih vāziḥ ola. Eğer vech-i şebih vāziḥ olmaz ise ol lâfza **“luğaz”** ve **“mu‘ammā”** dirler, isti‘āre dimezler.

## [Tenbîh]

Âgâh ol ki delâlet-i ‘aqliyyede üç tarîk daği vardır. Lîkin kavm añları bu üç aşla levâhiğ kılub başka tûruk saymadılar.

Birine “teşbîh-i belîğ” diyüb teşbîhde getürdiler. “Teşbîh-i belîğ” oldur ki bir şeyi bir şey-i âhara haml ideler; hamlî şahîh degül iken mübâlağa kaçd idüb añda harf-i teşbîh getirmezler. Nite ki dirsîn: “Zeyd eseddir.” Kavm bunu teşbîhden saydılar. Zîrâ ma’nâda “Zeyd esed gibidür” dimekdür. Lîkin mübâlağadan ötürü harf-i teşbîhi hafz itdiler.

Ve birine daği “tecrîd” deyü isti’âre levâhiğından saydılar. “Tecrîd” oldur ki bir şeyi bir şeye haml idüb şartîh oldur deyü hüküm olunmaya. Lîkin ol şeyi bir vechile söyleyeler ki oldur demek yerine ola. Nite ki dirsîn: “Zeyd’den bir esede uğraşdım.” Veyâhüd: “Yanımda bir esed gördüm.” Bundan garaz Zeyd’e “eseddir” dimekdür. Lîkin bu vechile ta’bîr itdin. İmdi, bu tecrîd ne isti’âredür -zîrâ müşebbeh mezkûrdur- ve ne teşbîhdür. Pes, delâlet-i ‘aqliyyede bu daği tarîk-i âhurdur. Lîkin isti’âreye şartîb olub şüretâ teşbîh olunmadığından ötürü isti’âre levâhiğından kıldılar.

Ve birine daği “mecâz-ı ‘aklı” dirler. Bunu daği mecâz levâhiğından kıldılar. “Mecâz-ı ‘aklı” bir hâli bir şeye isbât itmekdür, ol isbât olunan hâl bu şeyin hâli degül iken bir gayrîñ hâli iken. Ammâ ol isbât olunan ile bu şeyin arasında bir ta’alluğ var ki güyâ ki ol ta’alluğ sebebi ile bu hâl gayrîñ hâli iken bu isbât itdiğimiz şeyin hâli olmuşdur. Nite ki dirsîn: “Sultân falân askeri sıdı.” Sıyan Sultân degül iken çeri iken Sultân’a isbât idersîn. Zîrâ ki bu sımak ile Sultân ortasında bir ta’alluğ var ki güyâ ki ol ta’alluğ ile haqîqaten sıyan Sultân’dır. Yine buncılayın: “Bey fülân kişiyi asdı” dirsîn. Hâlbuki asan cellâddur. Ve daği dirsîn ki: “Fülân kişiniñ gündüzü şâim ve gecesi kâimdür.” Hâlbuki şâim ve kâim olan kendidür, gündüzü ve gecesi degüldür. Lîkin şiyâm ve kıyâm gündüzde ve gecede olduğu sebebi ile gündüze ve geceye isnâd idersîn. Bunun emşâli çokdur. Hep buna kıyâs eyle. Bunun gibiye hep “mecâz-ı ‘aklı” dirler. Zîrâ ki bu taşarruf ya’nî bir şeyin bir şeye ta’alluğu olduğu için aññ hâli degül iken aña isnâd ‘akldan geldi. Lâfz gerü kendi ma’nâsına olub yerinden hiç göçmedi.

Pes, mecâz iki dürlü oldu. Birine “mecâz-ı lügavî” dirler ki lâfz yerinden göçer; aşl ma’nâsından gayrı bir ma’nâda müsta’mel olur, qarîne ile. Ve birine

“mecâz-ı ‘aqlî” dirler ki lâfz yerinden geçmez ve aşl ma‘nâsında müsta‘meldür. Lîkin ol aşl ma‘nâsını taşarruf-i ‘aql ile kendi yerinden göçürdün. Ya‘nî kimin hâli ise aña hâl itmeyüb bir hâli olmayana hâl itdin. Meşelâ: “Gecesi **kâimdir**” didiğin vaqtde “**kâim**” yine aşl ma‘nâsında müsta‘meldür. Bir ma‘nâya daği göçmemişdür. Lîkin kıyâm ma‘nâsını ol kişiden -ki aña hâldir- göçürdün. Bir hâli olmayana hâl itdin -ki ol gecedir- bir taşarruf-i ‘aql ile ya‘nî kıyâm gecede olduğu sebebi ile. Çünkü bu mecâz-ı ‘aqlîde ma‘nâ yerinden geçmekle mecâz-ı lügavîye münâsebeti oldu. Bunu daği mecâz-ı lügavî levâhîkından kılub delâlet-i ‘aqliyyeye başka tarîk saymadılar.

### el-Aşlü’s-Şâlis [Kināye]

Bu aşl-ı şâlis kināyeti beyân ider. “**Kināye**” şol lafza dirler ki maqâm qarînesi ile aññ ma‘nâ-i aşlisiniñ lâzımı murâd oluna. Añdan ya aşl ma‘nâ bi’t-tebe‘ bile murâd olmakla yâhûd irâdesinden bi-hasebi’l-maqâm mâni‘ olma-makla ma‘nâ-i lâzım irâdesinden qarîne zayıf olduğu içün ma‘nâ-i âhar irâdesinde mecâz ile kināye ortasında ‘umde-i fark budur. Zîrâ mecâzda ma‘nâ-i aşli ne bi’t-tebe‘ murâd olur ne hûd irâdesine bi-hasebi’l-maqâm şîhhat olur. Zîrâ mecâzın qarînesi kat’î olur, vâzıh olur. Ma‘nâ-i aşli irâdesine mecâz komaz.

Bu kināye üç dürlüdür. Birine “**kināye ‘ani’l-mevşûf**” dirler. Nite ki gönül-lerden kināye idüb “**hasedler durağı**” dirsın. Ve birine “**kināye ‘ani’s-şîfat**” dirler. Nite ki bir kişinin cüdundan kināye idüb: “**Külü çokdur**” dirler. Ve birine “**kināye ‘ani’n-nisbet**” dirler. Nite ki dirsın:

إِنَّ السَّمَاخَةَ وَالْمُرُوءَةَ وَالنَّدَى فِي فُتَيْةٍ ضُرِبَتْ عَلَى سُلْطَانِنَا<sup>42</sup>

Ya‘nî “**Cüd ve mürüvvet ve ihsân bir kubbededür ki bizim Sultânımız üzerine kurulmuşdur.**” Bu ma‘nâ kināyedür, Pâdişâh’ımıza cüd nisbet itmekden.

Ve daği gâh olur ki kināye ‘ani’s-şîfatda ve kināye ‘ani’n-nisbetde mevşûf zikr olunmaz. Ya‘nî bu şîfat kimin şîfatı idüğünü ve bu nisbet kime idüğünü bildirmezler. Bunun gibi kināyete “**ta‘rîz**” dirler. Nite ki dirler: “**Müselmân oldur ki müselmânlar aññ şerrinden emîn olalar.**” Bundan garaş şer iden kim-

<sup>42</sup> Kâmil veznindeki bu beyit Ziyâd el-A‘cem’e aittir. Şiirin aslında methedilen kişi İbnü’l-Haşrec isimli biri iken müellif bu ismi kaldırarak yerine padişahı zikretmiştir. Beyit hakkında bilgi için bkz. Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-ceyyid*, s. 320.



seye küfr işbât itmekdür. Veyâhüd bir kimsenin cüduna ta'rîz idüb dirsın ki: **“Kişi keşîru'r-ramâd olacak; her kişi aña muhibb olur.”** Ve kinâyede vesâit çok olur ise **“telvîh”** dirler. Az olub hafî olur ise **“remz”** dirler. Vâzîh olur ise **“imâ”** dirler ve **“işâret”** dirler.

### Tezyîl

Bilmiş ol ki cemî'-i bülegâ ittifağ itdiler ki **“meczâz”** **“hâkîkat”**den ve **“kinâye”** **“taşrîh”**den me'ânî beyân itmekde efdaldür. Zîrâ ki bunlara intikâl melzûmdan lâzıma intikâldür. Bir lâzımı melzûmu ile getürmek şeyi delîli ile getürmek gibidür. Ve dağî **“isti'âre”** **“teşbih”**den efdaldür. Añnî için ki teşbihden maqşûd olan isti'ârede mübâlağa vechi ile te'kid tarîki ile beyân olunur. Bu arada **“ilm-i beyân”** temâm oldu.

### Tetimme [‘İlm-i Bedî’]

Bilgil ki yukarı muqaddimede bildin idi ki **“ilm-i bedî”** oldur ki kelâm muqtezây-ı maqâma mutâbîk olub **“teşbih”**den **“meczâz”**dan **“kinâye”**den cihet-i delâlet mer'â oldukdan sonra aña **“muḥassinât-ı ‘arâziyye”** ile nice taḥsîn olduğunu bildürür.

İmdi, kelâma ḥüsn-i ‘arâzî virenler ya min ciheti'l-ma'nâ virirler ya min ciheti'l-lâfz virirler. Bu iki kısımın envâ'ı çokdur. Aña tafşîl ile zıkr itmek bu muhtaşara düşmez. Lîkin iki kısımdan bile ziyâde meşhûr olanlardan bir iki kaçını getürelüm. Ammâ evvel ki cihet-i ma'nâdan ḥüsn-i ‘arâzî virir. Birine **“teḳâbü'l”** dirler. Bu şan'at oldur ki biri birine zıd olan ma'nâların lâfzından kelâmda cem' ideler. Mişâli:

**Başta hâk ü gözde âb ü dilde âteş elde bād**

**Sanki ḥâlümdür muşavver kâkül-i müşgin dost.**

Ve birine **“mürâ'ât-ı nazîr”** dirler. Bu şan'at oldur ki biri birine zıd olan ma'nâların lâfzlarını cem' ideler. Mişâli:

**Hüsrev ü Şîrin-i lebig ḥasretleri ferhâdüş**

**Güh-i gamda her gece gülgün yaşımı şidyiz ider.**

Ve birine “**ihām**” dirler. Bu şan‘at oldur ki kelāmı bir vechile getireler ki iki ma‘nāsı ola, biri yakın biri uzak. Ma‘nā-i qarīb murād idüğünü vehme bira-kalar dünler ma‘nā-i ba‘īd murād idüğüne delālet ider qarīne getireler. Bunun mişālleri meşhūrdur.

Ve birine daği “**muhtemilü’z-zıddeyn**” dirler. Bu şan‘at oldur ki kelāmı bir vechile dirler ki biri birine zıd olan iki ma‘nāya ḥaml itmek mümkin ola. Birine ḥaml itseler medḥ ḥāsıl ola ve birine ḥaml itseler zemm ḥāsıl ola. Nite ki meş-hūrdur: Bir belğın ‘Amr adlı derzī bir dostu var idi. Bir gözü kör idi. Bir gün ol derzī bu belğe eyitti: “**Sana bir kaftan dikeyin; kimse bilmesin añı ḳubba mıdır cübbe midir?** Belğ daği añe eyitti: “**Ben de sana bir beyt diyeyim; kimse bilmesin añı medḥ midir ya zem midir?**” Derzī kaftanı dikib getirecek belğ eyitti:

خَاطِلِي عَمْرُو قَبَاءَ      لَيْتَ عَيْنَيْهِ سَوَاءَ  
قُلْتُ شِعْرًا لَيْسَ      يُدْرِي أَمَدِيحُ أَمْ هَجَاءُ<sup>43</sup>

Ya‘nī “**Amr bana bir kaftan dikti; ne olaydı añın iki gözü bir düzeye ola idi.**” İmdi bu beytten ma‘lūm olmadı ki diktiği kaftanı beğenmeyüb: “**Ne olaydı sağ gözü daği kör ola idi**” mi dimekdür, ma‘nāsı zem ola. Yāḥūd beğenüb: “**Ne ola idi kör gözü daği sağ ola idi**” mi dimekdür, ma‘nāsı medḥ ola. Pes, bu beyt zıddeyne muhtemil oldu.

Ve emmā evvelki lâfzdan ḥüsn-i ‘arazī virir. Birine “**tecnīs**” dirler. Bu şan‘at oldur ki bir lâfz iki yerde anılır, her birinde añdan bir ma‘nā dilene. Bu lâfz daği iki yerde bile ya müfred ola; mişāli:

**Ey kemān-ebırūsına cān ile kurbān olduğum,  
‘İdim oldur kim görem kūyunda kurbān olduğum.**

Veyāḥūd bir yerde müfred virir de mürekkeb ola. Mişāli:

<sup>43</sup> Beşşâr b. Bürd’e ait bu beyit meczû remel bahrindendir. Müellif ikinci beyti metinde tercüme etmemiştir. Tercüme edilmeyen bu kısmın mânâsı: “Ben de medih mi yoksa hiciv mi olduğu anlaşılmayan bir şiir söyledim” şeklindedir. Beyit için bkz. Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-ceyyid*, s. 373.

Eğer cem‘ eyleseler bin debîri,

Yazılmaya bu sözün binde biri.

“**Debîr**” mışrâ‘-ı evvelde müfreddür. Fetḥ-i dāl ileddür. “**Yazıcı**” ma‘nâsinadur. Ve mışrâ‘-ı şânîde mürekkebdür. Bu tecnîsin aqsâmı çokdur. Garaz çünkü bir numunedür. Bu miqdâr ile iktifâ olundu.

Ve birine daḥi “**ḳalb**” dirler. Bu ḳalbin daḥi aqsâmı çokdur. Cümlesinden birini bildürelüm bâḳîsini aña kıyâs eyle. Meşelâ birine “**ḳalb-i tâmm**” dirler. Bu şan‘at oldur ki bir kelâm ya bir beyt, evvelinden âḥirine nîce okunur ise âḥirinden evveline bi-‘aynihî öyle okuna. Nite ki Allâh Te‘âlâ’nıñ Kelâm-ı Mecîd’inde gelir. <sup>44</sup>(كُلُّ فِي فَلَكٍ) ve daḥi <sup>45</sup>(رَبِّكَ فَكَبِّرْ) Nite ki işbu Fârisî beyt de vardur:

شكر بترازوي وزارت برکش

شو همره بلبل بلب هر مهوش<sup>46</sup>

Bu beyt ile Ḳur‘ân’dan getürdüğüm iki kelâm evvelinde(n) âḥirine nîce okunur ise âḥirinden evveline daḥi öyle okunur ki teemmül ile zâhirdür.

Ve birine daḥi “**terşî**” dirler. Bu şan‘at oldur ki kelâmda biri birine muḳâbil olan kelimât bir veznde olub âḥir ḥarfleri müttefîḳ ola. Mişâli:

**Ey mukarrir-i betv-i rüsum-i celâl**

**Vey münevvir-i betv-i tühûm-i kemâl.**<sup>47</sup>

Ve gâh olur ki kelâmın cümle ḥurûfunu noḳtasız getürürler. Mişâli:

وَأَكْرَمُ أَعْمَ الْعَوَالِمِ كُلِّهَا وَأَمْلَأُ أَمَانَ الْمُؤَمِّلِ أَمْوَالًا<sup>48</sup>

Ve gâh olur ki hep ḥurûfu noḳtalı getürürler. Mişâli:

<sup>44</sup> “Her biri bir yürüngededir.” (Yâsîn 36/40)

<sup>45</sup> “Rabbini yücelt!” (Müddessir 74/3)

<sup>46</sup> Mısraların her ikisinin de baştan sona ve sondan başa doğru okunuşu aynıdır. Beytin anlamı: “Şekeri vezirlik ölçęğiyle tart; her ay yüzünün dudağında bülbülle beraber ol.”

<sup>47</sup> Beyitteki ey-vey, mukarrir-münevvir, betv-i rüsum-betv-i tühûm ve celâl-kemâl kelime-leri kendi aralarında kafiyelidir.

<sup>48</sup> Bütün âlemlere ikramda bulun ve ümit besleyenin ümitlerini mal-mülkle doldur.

تَبَّتْ، تَبَّتْ فِي بَيْتِ شَيْخٍ      تَقِيَّ نَفِيٍّ شَفِيقٍ<sup>49</sup>

Ve gāh olur ki bir kelime hep noktalı olur ve bir kelime hep noktasız olur ‘ale’-t-tertib. Bu şan‘ata “**hayfā**” dirler. Bunun mişālî:

اللَّهُ تَبَّتْ أَسَاسَ بَيْتِ سُودِدٍ      فِي صَرْحِ بَحْتِ سِرْمَدٍ<sup>50</sup>

Ve gāh olur ki bir harf noktalı ve bir harf noktasız olur ‘ale’-t-tertib. Bu şan‘ata “**riktā**” dirler. Bunun mişālî:

نَعْتُ سَخَائِي شَائِعُ فَاشٍ      لَا يُوجَدُ بِعُقُوبَةِ جَائِعِ خَاشٍ<sup>51</sup>

Ve bulegā ortasında bu muḥassināt-ı ‘arāziyyeden gāyet iyisi ve gāyet aḥseni oldur ki kelām küçük söz ile temām ola. Bu şan‘ata “**hūsn-i muḳatta**” dirler. Nitekim Pādişāh‘ımıza bu faḳīrin du‘āsıdır:

لَا زَلْتُ كَهَافًا لِلْخَلَائِقِ كُلِّهَا      خُصُوصًا لِذَاعِ لَيْسَ غَيْرِكَ مَلْجَأٍ<sup>52</sup>

Ve nite ki şā‘ir dir:

بَتِيغَتِ سِرْخَصْمِ بَرِيدِهِ بَادَا      اَزِينَ بِهِ نَبَاشِدِ بِمَقْطَعِ رَسِيدِنِ<sup>53</sup>

Ve ḳad ḥaşale li’l-itmāmi ez-zafer fi āḥiri şehri Şaferi’l-muzaffer, ve’l-ḥamdülillāhi’l-ekber, ve’s-şalātu ‘alā nebiyyihi’l-mu‘teber; ‘alā yedey müelli-fihi; **el-‘abdi’d-ḳa‘if ve’l-lehifi’l-esif Şerif Ahmed b. Yūsuf** āmenehūmallāhu Te‘ālā ‘ani’l-ḥavfi yevme’t-telehhūf ve’t-teessūf! Āmīn yā ḥayra’l-mes’ulīn! el-Müderriş yevmeizīn bi-medreseti Sultān Murād Hān -ṭābe şerāhu- fi beldeti Selānik -ḥumiyet ‘ani’l-mehālik-. Āmīn! **Fī seneti tis’in ve semānīne ve tis’i-mietin** mine’l-hicreti’n-nebeviyyeti ve’r-riḥleti’l-Muštafeviyye mine’l-Mekketi’l-muḥammeye ile’l-Medīneti’l-Muḥammediyye şallāllāhu ‘aleyhi ve ‘alā ālihī ve şaḥbihī ecma‘īn ve’t-tābi‘īne lehum bi-iḥsānin ilā yevmi’d-dīn. Āmīn.

<sup>49</sup> Sâbit kıl; takva sahibi, temiz ve şefkatli bir pîr-i fânînin/şeyhin evinde sâbit kıl beni.

<sup>50</sup> Allah, şeref evinin temelini sonsuz bir kader sarayında sâbit kılmıştır.

<sup>51</sup> Cömertliğimin namı yaygındır, şuyû bulmuştur; bir açın varlığının (nazarımda) cezası çok büyüktür.

<sup>52</sup> Hâlen, bütün mahlûkatın özellikle de senden başka sığınacak kapısı olmayan dua sahibinin, sığınacağı tek limanısın/mağarasısın.

<sup>53</sup> “Kılıcınla düşmanın başı kesilsin; makta‘a (makta‘-ı beyte) ulaşmanın bundan iyisi olmaz.”

**Kaynakça**

**Baltacı**, Cahit, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İFAV Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2005.

**Kütükoğlu**, Bekir, “Murad III”, *DİA*, XXXI, 172.

**Sâmî**, Şemseddîn, *Kâmûs-i Türkî*, Dersâdet 1317.

**Yetiş**, Kazım, “Belâgat”, *DİA*, V, 384.

**Zihni**, Mehmed, *el-Kavlü'l-ceyyid fi şerhi ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1328

